

ARXIU HISTÒRIC
MUNICIPAL
Reus

**Butlletí informatiu de
l'Arxiu Municipal de Reus
n. 11 [hivern 2005]**

Personatges i història

Xavier Filella Fargas

Tinent d'alcalde de Cultura
de l'Ajuntament de Reus

El fons documental de l'Arxiu Municipal de Reus ens permet estudiar i recuperar molts dels personatges il·lustres de la ciutat –i d'altres que són menys coneguts– i contextualitzar-los en el seu moment històric.

En aquest número, el *Bulletí Informatiu* de l'Arxiu ens apropa a la personalitat d'Eduard Toda. Anteriorment, però, des d'aquesta mateixa institució s'havien fet actes sobre Joaquim M. Bartrina, Cels Gomis, Antoni Gaudí o Andreu de Bofarull. Recentment, la figura de Frederica Montseny, amb motiu del centenari del seu naixement, o la de Josep Güell i Mercader, que va morir el 1905, han estat objecte d'estudi i de reconeixement per part d'entitats i del mateix Ajuntament. D'aquest últim, l'Arxiu en conserva un interessant fons personal, on destaca la correspondència de caire polític o les anotacions per als seus llibres. Com les del segon volum de *Coses de Reus*, que no pogué arribar a ser escrit, que inclouen alguna notícia sobre els antics carnavales reusencs.

El butlletí publica també un article sobre Teresa Claramunt, pionera del sindicalisme femení a Catalunya i bona amiga de la família Montseny-Mañé, resultat de les activitats realitzades aquesta tardor passada.

En la mateixa línia, les edicions de l'Arxiu compten amb un nou volum, *Misericòrdia: la societat reusenca i les festes*, que recull diverses conferències pronunciades a l'Arxiu. També es troba en curs d'edició un estudi sobre els Montseny-Mañé.

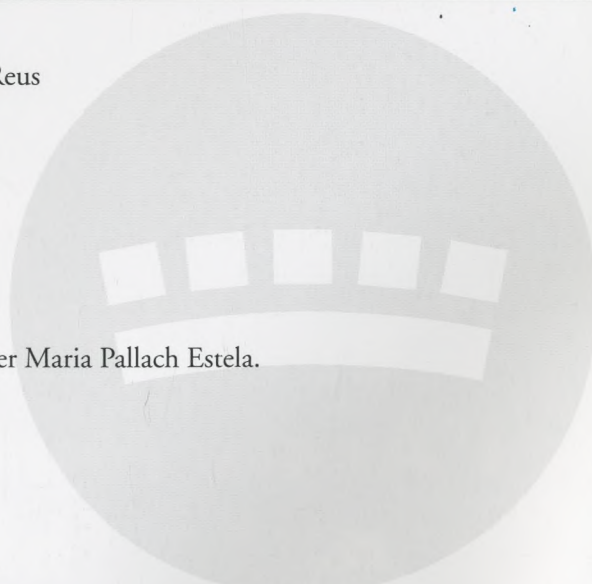
L'Arxiu, com a servei públic que possibilita l'accés a la documentació del passat, és un recurs fonamental en el moment d'apropar-nos als personatges que han construït la història de la nostra ciutat. Recordar-los i donar a conèixer els papers que en parlen és feina d'un arxiu dinàmic com el nostre.

Edita: Regidoria de Cultura. Arxiu Municipal, Reus
Director: Ezequiel Gort

AHMR: Plaça del Castell 3A • REUS
AGA: Rafael de Casanoves, 6 • REUS
Tel. 977 010 054
info.ahm@reus.net

Foto portada : Eduard Toda, fotografia cedida per Maria Pallach Estela.

D L: T-1442-1997
Imprimeix: Arts Gràfiques l'Estel - Reus

Eduard Toda i Güell (Reus, 1855 - Poblet, 1941)

Jaume Massó Carballido

Director del MASV

Eduard Toda, disfressat de mòmia egípcia, al Museu del Caire. La imatge correspon a l'època en què fou vicecònsol a la capital d'Egipte (1884-1887). Foto cedida per Jaume Massó.

Eduard Toda i Güell, diplomàtic, escriptor, historiador i filantrop, va néixer a Reus, a cal Canyelles (l'antiga casa número 1 del carrer de Jesús, on avui hi ha cal Navàs), el 9 de gener de 1855. Fill natural, després reconegut, d'un alcalde de Reus d'origen riudomenc, el jove Eduard va ser criat i educat per la mare i per l'oncle matern, el conegut periodista i

polític reusenc Josep Güell i Mercader. Tot i que dos anys i mig més jove, Toda va ser company d'estudis primaris i secundaris d'Antoni Gaudí i Josep Ribera, amb qui va col·laborar en la realització de la revista juvenil manuscrita *El Arlequín* (1867-1868) i en la redacció d'un innocent però agosarat projecte de restauració de Poblet. Precisament, sobre aquest

monestir va publicar, quan només tenia quinze anys i ja posseïa el títol de “Bachiller en Artes”, el seu primer llibre: *Poblet. Descripció històrica [sic]* (1870). Estudiant exemplar, féu la carrera de dret a Madrid. Gràcies a la seva facilitat pels idiomes, inicià ben aviat una ràpida i brillant carrera diplomàtica, que el portà a conèixer *in situ* llocs tan exòtics com la Xina o Egipte, a més de diverses i importants ciutats portuàries i comercials europees (com Hèlsinki, l’Havre, París, Londres i Hamburg). La seva curiositat i excel·lents aptituds el van portar a interessar-se, entre altres temes, per la vida i la cultura xineses, per la pervivència de la llengua catalana a l’Alguer i per l’arqueologia egípcia (és considerat el primer egipciòleg català i espanyol), tot publicant llibres tan destacats com *La vida en el celeste imperio* (1887), *L’Alguer. Un poble català d’Itàlia* (1888) i *A través del Egipte* (1889). Quan deixà l’exercici de la diplomàcia, Toda s’establí com a home de negocis a Londres. L’èxit dels seus afers econòmics va facilitar que es pogués retirar quan encara era relativament jove. En tornar a Catalunya, l’any 1919, Toda es va establir a l’antic monestir d’Escornalbou, que havia comprat dotze anys abans i que havia fet reconstruir com si fos un castell. A Escornalbou, on va aplegar una importantíssima biblioteca personal i un gran nombre d’antiguitats i obres d’art, va rebre i acollir diverses personalitats civils i religioses (com el rei Alfons XIII i el cardenal Vidal i Barraquer) i molts artistes, intel·lectuals i estudiosos. Fou elegit president de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, vicepresident de la Comissió Provincial de Monuments, membre de la Junta de Museus de Barcelona i del Centre de Lectura de Reus, acadèmic de les Bones Lletres de Barcelona i corresponent de la *Real Academia de la Historia*, de Madrid, a més de professor de l’Escola de Bibliotecàries de la Generalitat. Publicà un bon nombre de llibres i articles sobre història, bibliografia i arqueologia. La seva qualitat de mecenes quedà sobradament demostrada en les donacions de llibres i d’objectes valuosos al Centre de Lectura, als museus de Reus i Vilanova, a la Biblioteca de Catalunya, a l’Arxiu Municipal de Barcelona, al monestir de Montserrat, etc. L’any 1930 va ser nomenat

president del Patronat per a la restauració de Poblet, que endegà de manera activíssima. El juliol de 1936, el conseller Ventura Gassol el nomenà delegat de la Generalitat per al salvament dels béns patrimonials de la Conca de Barberà i fou designat, poc després, comissari de Poblet, lloc on aplegà nombrosos i importants fons artístics i documentals. El gener de 1939, en produir-se l’ocupació del monestir per les tropes franquistes, lliurà els fons salvaguardats als representants del *Servicio del Patrimonio Artístico Nacional*. Tot i que inicialment fou apartat del càrrec, en reorganitzar-se el Patronat, ben aviat fou rehabilitat i nomenat altre cop president. Va morir a Poblet, ja novament ocupat per monjos, el 26 d’abril de 1941. L’Ajuntament de Reus li va dedicar un carrer de la ciutat i va disposar que el seu retrat figurés a la galeria de fills il·lustres. També un centre d’ensenyament reusenc porta –des de fa un quart de segle– el seu nom. El 12 de gener de 2005, arran del 150^è aniversari i en presència de diversos familiars d’Eduard Toda, es va descobrir una placa de bronze al lloc en què va néixer. Al llarg de l’any, s’han portat a terme uns quants actes, conferències i exposicions commemoratius de l’efemèride –tant a Reus com a Escornalbou, Montblanc i Barcelona– i s’han publicat diversos llibres i articles sobre aquest personatge i la seva obra.¹

¹ A tall d’exemple, només esmentaré els tres llibres de l’arxiver i historiador Gener GONZALVO I BOU apareguts l’any 2005: *Eduard Toda i Güell, 1855-1951. Imatges d’una vida al servei de Poblet* (edició particular); *Eduard Toda i Güell. El Monestir de Poblet (Selecció d’articles, 1883-1936)* (Centre d’Estudis de la Conca de Barberà) i *Eduard Toda i Güell (1855-1941) i el salvament del monestir de Poblet, a través del seu epistolari* (Abadia de Montserrat). Tot i que ja fa trenta anys que fou publicat, encara és necessària la consulta del volum d’Eufemià FORT I COGUL, *Eduard Toda, tal com l’he conegut*, Abadia de Montserrat 1975.

Eduard Toda i el gust per la lectura

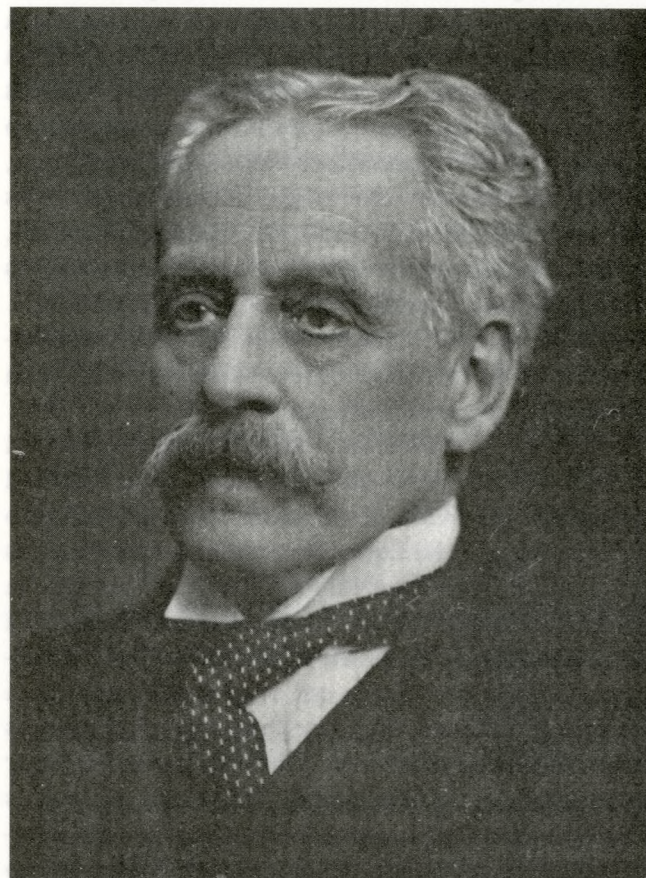
Jordina Gort Oliver

Filòloga

París, 31 de maig de 1897: "Cuando tenga un rato recorreré las tiendas de librerías del boulevard para ver las últimas publicaciones que le remitiré también." Aquesta és una de les moltes referències que fa Eduard Toda al gust per la lectura i als llibres que apareixen en la correspondència entre el diplomàtic reusenc i l'intel·lectual Víctor Balaguer durant els anys 1896 i 1897 en què Toda residí a Le Havre i a París. Toda enviava regularment a Víctor Balaguer un parell o tres de llibres amb cada carta. Acostumava a fer-ne un comentari sobre el contingut o bé sobre el que n'havia sentit a dir si eren novetats del moment. I és que, a banda de les seves conegudes facetes de diplomàtic, escriptor i viatger, al llarg de la seva vida, Toda esdevingué també un bibliòfil empedreït. Està bé, doncs, parlar d'aquesta vessant de la vasta personalitat d'Eduard Toda, en ple any de la celebració del cent cinquanta aniversari del seu naixement i, a la vegada, relacionar-la fàcilment amb el món dels arxius i les biblioteques.

La seva afició als llibres ja prové d'una joventut marcada per una estreta relació amb l'ambient cultural de Reus, una relació que procurà el seu oncle i mentor Josep Güell i Mercader. El jove Eduard Toda entrà en contacte amb un cercle de joves que es movien al voltant del Centre de Lectura de Reus, del qual Güell i Mercader en fou un dels principals fundadors i promotors. Així, entre 1870 i 1871, Toda, que només comptava quinze anys, col·laborà en la publicació d'aquesta entitat *El Eco del Centro de Lectura*, en què coincidí amb Joaquim Bartrina i Martí Folguera entre d'altres.

Per tant, Toda no deixà mai de ser un amant dels llibres i de la cultura que, en el seu cas, tingué un abast universal a causa dels viatges que va fer com a vicecònsul espanyol enviat a països com la Xina, Egipte, Itàlia, França i Anglaterra. Des de diversos racons del món, Toda continuà en contacte amb la cultura catalana i el moviment de la Renaixença, ja que no deixà d'escriure i enviar articles a revistes de pes com *La Renaixensa*, dirigida per Aldavert i Guimerà i la *Il·lustració catalana*, que gestionava Francesc Matheu, que es convertiria en un bon amic seu.

Eduard Toda. Foto cedida per Jaume Massó.

Seria bo de recordar que Eduard Toda recollí al llarg de la seva vida, en gran part fruit dels seus viatges, uns 60.000 llibres, molts dels quals provenien dels països en què havia estat, escrits en les llengües originàries dels llocs on els havia adquirit.

La seva col·lecció de llibres acull temes diversos que il·lustren els interessos del seu comprador. Així, s'hi troben força llibres sobre viatges i viatgers, llibres de literatura, d'història, de filosofia, d'art, de temes antropològics i de dret consular. La biblioteca de Toda és també un reflex dels llibres i autors que tenien més influència en l'ambient cultural de la segona meitat del segle XIX i inici del XX.

La immensa biblioteca d'Eduard Toda, que a partir de 1919 s'ubicà físicament en el castell

d'Escornalbou, recull, d'una banda, una sèrie d'autors influïts per les tendències literàries i de pensament més modernes, com el positivisme, i d'una altra, autors que formaven part del moviment anterior, el romanticisme. Com que en la ideologia de Toda conviuen les dues tendències, les seves lectures també mostren aquesta dicotomia.

Per tant, segons el pensament todia, a la seva biblioteca no hi podien faltar llibres d'autors o sobre autors propers al positivisme com Víctor Cousin, Hippolyte Taine, Émile Zola i August Comte que influïren en el pensament i la literatura europea de la segona meitat del segle XIX, i també en la Renaixença catalana, especialment, en el sector més progressista que encapçalaven Josep Yxart, Joan Sardà, Narcís Oller i Àngel Guimerà. La biblioteca compta amb obres d'autors romàntics com Goethe, Byron, Alexandre Dumas, Víctor Hugo; amb els grans autors del realisme del segle XIX com Stendhal, Flaubert, Balzac i Dickens, i un nombre considerable d'obres del liberal i racionalista Voltaire, entre moltes altres. No cal dir que tots aquests llibres són en llengua original, escrits en francès o bé en anglès, ja que Toda dominava bé les dues llengües.

La preocupació de Toda per la conservació i divulgació dels llibres que havia aconseguit reunir al llarg de la seva vida, el va portar a col·laborar amb altres arxius i biblioteques de Catalunya fent donatius de gran part dels seus volums. Això provoca que la inicial biblioteca todiana quedi totalment dispersa i de reconstrucció exhaustiva difícil. La distribució que en va fer sembla que respon mínimament a un criteri temàtic. Així va ser que unes 9.000 obres sobre teologia i història de l'Església anessin a parar a la Biblioteca del Monestir de Montserrat; uns altres 10.000 volums sobre temes pobletans passessin a formar part de la Biblioteca del Monestir de Poblet –cal no oblidar que a partir de 1921 Toda va iniciar la restauració del monestir, fent realitat el seu somni de joventut–; les col·leccions i material manuscrit sobre Egipte es troben a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer; uns 7.000 llibres estrangers, majoritàriament en llengua anglesa, sobre temes hispànics i els documents d'Alí Bey –que Toda trobà durant la seva estada a Egipte– foren llegats a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona; uns 14.000 volums, molts dels quals constitueixen la Bibliografia espanyola d'Itàlia que Toda publicà entre 1927 i 1931, anaren a la Biblioteca de Catalunya; més de 2.000 llibres, aquests de tema més divers, a la Biblioteca del Centre de Lectura de Reus; una altra part de llibres sobre temes de dret passaren a mans del Col·legi d'Advocats de Barcelona, i la resta, vora 10.000 volums, romanen encara a la Biblioteca del Castell d'Escornalbou.

La tasca de bibliòfil d'Eduard Toda no acaba aquí, cal recordar que a partir de l'any 1931 consta com a professor de restauració de llibres i de documents de l'Escola de Bibliotecàries de Barcelona, institució que va ser fundada l'any 1915 per la Mancomunitat de Catalunya i recuperada novament el 1930, després de la dictadura de Primo de Rivera. Fort i Cogul anota que Toda va introduir aquesta disciplina de restauració a l'Escola i que la "batejà amb el personalíssim i popular nom de «Biblioteràpia»". Les bibliotecàries feien una visita anual a la biblioteca d'Escornalbou en acabar els estudis. Toda s'havia dedicat també durant molt de temps a organitzar i ordenar la seva biblioteca; a fitxar la Bibliografia espanyola d'Itàlia, o bé a recopilar els seus escrits per editar unes –mai publicades– obres completes. Així ho rememora Antoni Correig, a *Evocacions reusenques*, quan apunta que vora la llar de foc "el Sr. Toda llegia diaris o revistes, o bé omplia fitxes, pacientment, per a la seva obra monumental *Bibliografia espanyola d'Itàlia*." i també "Toda anava al darrere d'editar les seves obres completes, i a tal efecte anava reunint els treballs publicats en diaris i revistes." Tot això li donava força experiència pràctica per ensenyar com calia tenir cura dels llibres a les seves alumnes.

Com s'ha vist, doncs, Eduard Toda era un home que adorava els llibres com a conseqüència d'una filia a la cultura i a la història humana que contribuï en la formació, en la complementació i en l'ampliació de biblioteques i arxius de Catalunya amb les donacions dels seus llibres; amb les seves conegudes publicacions com a escriptor prolífic; amb la transmissió d'aquesta bibliofília a les bibliotecàries que assistiren a les seves classes i, finalment, amb l'interès i la inquietud de tenir sempre entre les seves mans l'última novetat en llibres, incentivant, com Marcel Proust en el seu assaig, el gust per la lectura: París, 4 de febrer de 1897: "Por correo certificado envío á Usted hoy la última publicación literaria que mueve mucho ruido, *Le Jardin secret* de Marcel Prévost".

Bibliografia:

CORREIG I MASSÓ, Antoni *Evocacions reusenques*, Edicions del Centre de Lectura, Reus, 2002,

FORT I COGUL, Eufemià, *Eduard Toda, tal com l'he conegut*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975.

GONZALVO I BOU, Gener, *Cartes d'Escornalbou i Poblet. Un epistolari d'Eduard Toda a Agustí Duran i Sanpere (1922-1940)*, Poblet-Tàrraga, 2001.

GORT OLIVER, Jordina, "Eduard Toda i Güell, Pensament i idees estètiques dels primers vint anys", *Revista del Centre de Lectura*, Reus, 4t trimestre de 2003.

Cartes manuscrites d'Eduard Toda a Víctor Balaguer, Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú.

Tres textos inèdits d'Eduard Toda i Güell (1870 - 1871)

Jaume Massó Carballido

Director del MASV

manera contemporània a la realització de la revista manuscrita *El Arlequín*.²

En el volum intítulat *Prosa 1868-1874* es recullen una vintena d'esborranys -de vegades incomplets- de textos inèdits de creació literària o d'assaig cultural o polític, molts dels quals semblen escrits expressament per a ser publicats.³ N'he seleccionat tres. El primer que transcriu no és datat, però fou rel·ligat immediatament després d'un text signat a Reus el 8 de juliol de 1870 i és anterior a un altre datat a Madrid el febrer de 1871. Considero versemblant de suposar que Toda va escriure aquest article -que ha romàs inèdit fins ara- l'estiu de 1870, quan tenia poc més de quinze anys i mig, de manera coetània a la redacció del manuscrit *Poblet. Datos y apuntes*, signat a Reus el dia 26 de juliol.⁴ D'acord amb el que el mateix Toda va escriure en el seu dietari personal,

Retrat d'Eduard Toda a la galeria de reusencs il·lustres de l'Ajuntament de Reus. Foto: Ajuntament de Reus.

A la madrilenya *Biblioteca de Historia del Centro de Humanidades del Consejo Superior de Investigaciones Científicas* (CSIC) es conserven -entre d'altres documents- quatre volums de manuscrits d'Eduard Toda i Güell (Reus, 1855 - Poblet, 1941), tres de *Versos* i un de *Prosa*,¹ en què hi ha enganxats amb cola els originals hològrafs dels seus "primers treballs literaris" -segons diu ell mateix en el primer volum de poemes- iniciats "als dotze anys d'edat", és a dir, de

¹ En els llocs de pell de cada volum, a més de les referències comunes a l'autor (E. TODA) i al tema (MANUSCRITS), hi ha -amb lletres daurades- els següents títols: *VERSOS / 1867-1871*; *VERSOS / 1871-1874*; *VERSOS / 1875-1890*, i *PROSA / 1868-1874*.

² Agraïco a la senyora Pilar Lizán, bibliotecària del CSIC, les facilitats atorgades per a la consulta d'aquesta important documentació d'Eduard Toda. Sobre la revista manuscrita *El Arlequín*, també conservada a la *Biblioteca de Historia* (en total són vint-i-cinc exemplars), vegeu J. MASSÓ CARBALLIDO i M. FERRAN SANS, "Un cop d'ull a *El Arlequín* (Reus, 1867-1868)", dins *Gaudí & Reus* (catàleg de l'exposició), Museu Salvador Vilaseca, Reus 2002, p. 39-53.

³ Entre 1870 i 1874, el jove Toda va col·laborar en la revista *El Eco del Centro de Lectura* (Reus) i en els periòdics *La Redencion del Pueblo* (Reus), *La Discusion* (Madrid) i *El Clamor del Pueblo* (Reus). El volum de què parlem conté un text polític força llarg, intítulat "Oye pueblo; medita contribuyente" i datat a Madrid el febrer de 1871, que -d'acord amb una nota que hi ha al final- era "destinado para el periódico *El Combate* de Paul y Angulo". Vegeu J. MASSÓ CARBALLIDO, "Eduard Toda i la biblioteca [del Centre de Lectura]", *Diari de Reus*, cinquena època, núm. 62, 13 de maig de 2005, p. 10.

⁴ Manuscrit conservat a la biblioteca del monestir de Poblet. És transcrit íntegrament, conjuntament amb altres documents posteriors però conservats en el mateix lligall, per Joan BASSEGODA NONELL, *El gran Gaudí*, Editorial AUSA, Sabadell 1989, p. 38-53 (el mateix autor va publicar una traducció catalana del text a la *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, núm. 35, Tarragona 1988, p. 21-54).

sabem que feia pocs mesos que havia vist directament, *in situ*, les ruïnes del cenobi: “El día 2 Abril 1870 visité por primera vez Poblet. El domingo 24 Abril segunda vez” (el dia 2 va ser dissabte).⁵ El text que transcriu tot seguit –íntegrament, sense fer-hi cap correcció ortogràfica–⁶ és, doncs, un dels primers –si no el primer– que el jove autor reusenc va escriure sobre el monestir,⁷ un monestir que esdevindria finalment el tema principal –però no exclusiu– de l’àmplia i variada bibliografia todiana.⁸

Poblet

Lozana flor que secó el ardiente álito de un sol de Julio; potente encina tronchada por el huracán del desierto en sus ráfagas furiosas; desoladas ruinas, testimonio vivo del fin de los poderes liberticidas y tiránicos: tal es Poblet. / ¡Ab! Cuando meditabundo contempla el viajero aquellas inmensas derruidas bóvedas alzadas por la mano de un rey para cobijar á la teocracia, interrumpido el silencio de la noche por el graznido del buho parodiando fúnebres mortuorios salmos, y por los silbidos del viento que discurre por góticas ventanas y destartalados aposentos, viendo las preciosas esculturas, restos salvados de la destrucción que Poblet sufrió en no lejanos días, no puede menos de sentir conmovirse las mas recónditas fibras de su alma, y maldecir á los tiranos que por su vil conducta hicieron inevitable tan bárbaro aniquilamiento! / Dos poderes, simbolo el uno de opresion y fanatismo, espresion el otro de la civilizacion y del progreso humanos, trabaron guerra á muerte, sin tregua el vencedor para el vencido, en el siglo que corremos. Pero en esta desigual é inmotivada lucha, debia

⁵ E. FORT I COGUL, *Eduard Toda, tal com l'he conegut*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat 1975, p. 30. Vegeu també J. BARRERA, “Reus i Poblet”, dins *Poblet. Recull d'escrits pobletans*, Barcelona 1933, p. 15-16, i G. GONZALVO BOU, *Eduard Toda i Güell (1855-1941) i el salvament del monestir de Poblet, a través del seu epistolari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2005, p. 14.

⁶ No hi assenyalo les rectificacions, ni explicito –en aquest primer text– els mots ratllats. És escrit amb ploma, igual que els altres dos que veureu més endavant. He senyalat en la transcripció els punts i a part per mitjà de barres inclinades.

⁷ Val a dir que Toda va publicar aquell mateix any el seu primer llibre (en realitat, un opuscle) sobre el tema: *Poblet descripcion històrica [sic]*, Imp. de Tosquellas y Zamora, Reus 1870, 24 p.

⁸ Tot i que no és un treball del tot exhaustiu, vegeu D. FERRÉ FLORIT, “Bibliografía del ilustre reusense D. Eduardo Toda y Güell”, dins *VI Certamen Literario. 1959*, tom I, Centre de Lectura, Reus 1963, p. 163-207 (sobre Poblet: p. 192-196).

Exvot amb totes les condecoracions obtingudes per Eduard Toda durant la seva carrera diplomàtica. Van ser dipositades al santuari reusenc de Misericòrdia l'any 1922, pel mateix Toda. Foto: J. Massó / IMMR.

necesariamente llevar la peor parte el primer partido, el bando clerical. Al pretender, en el colmo de su insensatez y torpe locura, oponerse á la corriente de los adelantos modernos, era lógico que perdiera, y perdió. / ¡Pero si al menos hubiera quedado ileso el arte! ¡Si al menos se hubiesen respetado las cenizas de mil héroes catalanes que hoy día el huracan aventa! ¡Si en aquellos preciosos aposentos, rodeados de ricas colgaduras festoneadas de oro, y en los que resonara por mas de cien veces la desinteresada voz de ilustres patricios proclamando naturales principios en pugna con los dogmas del altar y claustro, no se hubieran enseñoreado abrasadoras llamas que los hundieron sin esperanza de ser devueltos á su prístino estado de esplendor y gloria! / [Una línea de punts suspensius.] / ¡Cuan sublime, antes de su destrucción debió ser Poblet! Formaban cada uno de los lienzos de sus paredes, ricos museos de pintura en los que se hallaban magníficas obras de Viladomá, Flauger, Juncosa, y demás pintores de los pasados siglos; vense en los restos de sepulcros y panteones, obras perfectísimas que quizá jamás serán ejecutadas; en los tres mutilados retablos que formaron el altar mayor de su Iglesia, puede todavía admirarse el génio del renacimiento tan

gigantescamente desarrollado en todo el monasterio, y en las copiosas guirnaldas de flores y frutas que le sirven de remate, vense las hojas de aquellas rebosando vida por sus marmóreos poros! / Mas, triste es decirlo, pero es la realidad. Apagada está la fúnebre lámpara que oscilaba sobre los sepulcros de aquellos cuyo nombre llena los fastos de la historia catalana; envuelto en las espirales de humo que levantaron los altares al ser presos de la tea incendiaria, el ideal cristiano que llenaba al monasterio; callada la robusta voz de los sagrados bronceos cuyo eco se perdía en las cavidades de lo infinito; y ante tamaño cuadro de desolacion y ruina, el alma abatida maldice para siempre á los causantes é instrumentos de tan bárbaro crimen. / E. Toda Güell [signat.]

El segon manuscrit fou escrit a Madrid i datat el 9 d'abril de 1871. És un relat breu, de tipus romàntic, no gens allunyat del gust literari del moment,⁹ en què es descriu un llòbrec personatge criat a redós del monestir cistercenc que ja havia captivat el jove Toda per a sempre.¹⁰

Ramon / Novelita històrica

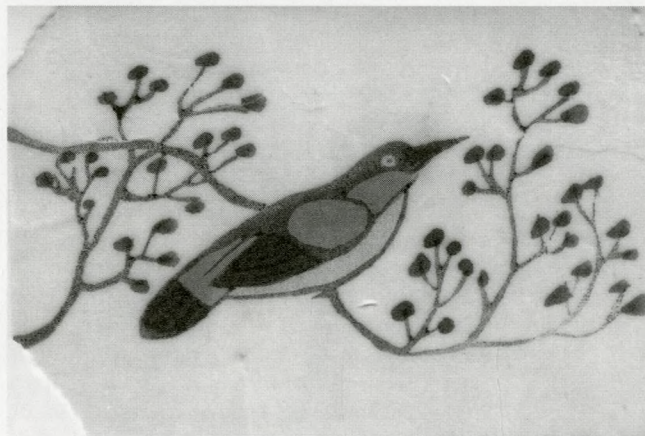
Si alguna vez visitais la poética campiña de la provincia de Tarragona, á orillas del río Sech, y junto al torrente de Milmanda observareis todavía los restos de un magnífico monasterio, cuyo poder se extendió en no lejanos días por las comarcas de Prades, Bellpuig, Prenafeta y otras muchas. Es Poblet. / En este profanado santuario de la grandeza catalana nació Ramon. Hijo de un pobre artesano, que como otros mil el convento alimentaba, creció manifestando pronto una grandeza de alma no muy comun en la vida de nuestra carcomida juventud.

A la sombra de los severos rígidos monges pobletanos, educó Ramon su inteligencia bajo los misteriosos pliegues de la theodicea católica, y adquirió su alma un carácter místico, que siempre le hizo mirar con desprecio las mundanas pasiones

⁹ El mateix Toda ja havia fet alguns assaigs literaris, més o menys semblants a aquest, durant la diem-ne primera època de la revista manuscrita *El Arlequín*, entre el novembre de 1867 i el gener de 1868 (vegeu la bibliografia citada a la nostra nota 2). Tot i que ha estat dit que Toda col·laborà en les revistes impreses *El Sorbete* (1868) i *El Mosquito* (1869), no hi ha cap prova o testimoni coetani que confirmi la seva participació en aquestes dues publicacions satíriques reusenques.

¹⁰ Vegeu J. MASSÓ CARBALLIDO, "Antoni Gaudí i Eduard Toda", dins *Gaudí: Reus i el seu temps*, Edicions del Centre de Lectura, Reus 2003, p. 61-86.

que bullen en el agitado mar de las ciudades, y son el pasto de estas necias personalidades que encierran su dicha y su placer en el círculo de fuego de la materia. / Ramon vivia en el siglo XIX, pero sus aspiraciones y deseos distaban mucho de ser las que, hijas de las borrascas napoleónicas, han dado un carácter distintivo de independencia al espíritu de los modernos pueblos. Su alma, anhelosa siempre, nunca satisfecha, revolcándose en el recuerdo de la historia, ansiaba contemplar otra vez realizadas estas características escenas de la edad media; pero no las sangrientas fratricidas luchas de raza, que condenaba con el horror que todo lo inhumano inspira á los corazones nobles y generosos, sino estos dulces místicos recuerdos, que arroban nuestro sentimiento ante la divina inspiracion. Cuando arrojado en el lodazal del mundo, y tras las bárbaras escenas de 1835, cambió su posicion material, y pudo frecuentarse con distinguidos jóvenes de altas clases, en vez de nacerle simpatías, hácia la sociedad en que de lleno entraba, no hizo sino desarrollar con mas intensidad su aborrecimiento contra aquella, cruzando alguna vez por su inteligencia uno de esos fugaces rayos de odio, que amenazan convertir al joven en viviente [sic] maldicion del mundo en que se agita. / Nunca amó Ramon, si por amor entendemos el erótico deseo de un sexo sobre otro. Siempre solo, teniendo por únicos inseparables compañeros sus libros, soñó con mucha frecuencia y fué su sueño tan ideal, que según me decía el mismo, nunca hubiera querido despertar [sic]. Revolcandose en la noche sobre un lecho, allá, en el interior de su cerebro divisaba una de esas magníficas verdes campiñas en donde parece que la mano de Dios prodigó todas sus gracias. Junto á un oscuro y quejumbroso bosque veía claramente, a la caída de la tarde, alzarse sombrío un

Durant la seva estada a Orient, Toda va enviar alguns dibuixos xinesos sobre paper, al seu oncle Josep Güell i Mercader (AHMR).

convento, y dentro de él pasear bajo los góticos arcos de los claustros, á los austeros monges cuyo rezo iba á confundirse con el murmurio [sic] del vecino arroyo, mientras el ruiseñor lloraba con sentidas melodías la ausencia del astro rey, y la noche extendía su sudario sobre toda la comarca! / Pero despues de soñar tanta ventura, ¡ay! cuan triste es despertar, y mas cuando el fantasma de la duda destroza al alma, cuando por vez primera se ha perdido esa ardiente fé de niño, que envuelve en sus blancas gasas á nuestras primeras aspiraciones, puras y sencillas como la sonrisa de amor de virgen bella! Y esto sucedía á Ramon, que con Kempis y Bronchon, con Bosuett [sic] y Voltaire, con Chateaubriand y Pigault-Lebrun, había preterido amalgamar en su inteligencia tal monstruo de Horacio, que teniendole en un estado de agitacion continúa, de seguro hubiera acabado por volverse loco. / Mas tranquilo estaba la ultima vez que le hablé, hace algunos meses. Empero sombrío como la desgracia, triste como la estatua del Dolor, me dijo con significativo acento que quiza dentro de poco asistiría á un entierro; pero un entierro sin doblar campanas ni resonar el lúgubre ruido del carpintero al cerrar la caja y del enterrador al cubrirla de tierra bajo la huesa; el monasterio de Claraual se preparaba á recibirlo. ¿Ramon es monje ya? No lo sé; en caso negativo no tardará en ceñirse el cilicio y cubrirse con el sayal. / E. Toda Guell [signat, sic] / Madrid 9 Abril 1871.¹¹

Val a dir –sense entrar en altres consideracions– que l'interès dels intel·lectuals reusencs de l'època per Poblet va assolir un increment destacable precisament a partir de 1870, segurament arran de la publicació a la ciutat de la segona edició de la pionera guia del monestir, redactada per l'arxiver i historiador local Andreu de Bofarull.¹² Els poetes Joaquim Maria Bartrina i d'Aixemús (1850-1880) i Josep Martí i Folguera (1850-1929), coetanis d'Eduard Toda i –com ell–

¹¹ Curiosament, a sota de la signatura i al costat de la data, Toda hi va escriure dos anagrames del seu nom i cognoms, potser pensant en possibles pseudònims literaris: "Teodora Leda Guldú" i "Tadeo Guldú y Ladero". Només cinc dies després, el 14 d'abril de 1871, Toda escriu –també a Madrid– un llarg poema dedicat a Poblet (publicat per Joan BASSEGODA NONELL, *El gran Gaudí*, Editorial AUSA, Sabadell, 1989, p. 49-50).

¹² La primera edició de *Poblet, su origen, fundacion, bellezas, curiosidades, recuerdos históricos y destruccion* havia estat impresa a Tarragona l'any 1848. Vegeu A. DE BOFARULL I BROCA, *Guia turística de Poblet (1848)*, amb estudi introductor i edició crítica a cura de Gener Gonzalvo i Bou, Cossetània Edicions, Valls 2005. El llibre va tenir quatre edicions o reimpressions reusenques, aparegudes els anys 1870, 1881, 1889 i 1894.

socis destacats del Centre de Lectura de Reus, també van dedicar una atenció especial al vell cenobi de la Conca de Barberà.¹³

El tercer inèdit que transcriu és datat a Madrid el juny de 1871, per bé que aquesta referència hi va ser afegida posteriorment, amb llapis, al final del manuscrit, pel mateix Toda. L'autor hi fa unes quantes afirmacions curioses –si més no– i diverses reflexions o consideracions anticentralistes, que em semblen prou significatives del seu pensament d'aleshores.¹⁴ Com podreu veure, el text adopta la forma d'una carta adreçada a un company asturià de la seva època d'estudiant universitari a la capital de l'Estat.

¡Adios! / A mi amigo R. Calzada

Por fin me vuelvo á mi querida patria; adios, asturiano: dentro poco nos separaran bastantes leguas. / En un rincon de España se encuentra mi alegre morada: alli me aguardan la dicha y la amistad. / Me voy de esta corrompida corte que solo encierra desengaños para el que por vez primera contempla su árida campiña. / Me voy de este inmundo Madrid en donde hasta el sol está viciado; en cuyo seno solo existen gentes sin fé ni dignidad.¹⁵ / Me voy de aquí que este pueblo no puede compararse con mi villa; ni la tierra de Castilla con el pueblo catalan. / Como los campos de Cataluña nunca podrás ver otros campos; y los que duermen encima de ellos no son enjambre de cobardes: son nietos del conde velloso y de los bravos almogávares; de aquellos que con Roger de Lauria sometieron hasta los mares, é hicieron confesar á franceses é italianos que hasta los peces llevaban impresas en sus escamas las barras catalanas. / Tambien tú dentro de poco te irás á tu casa; á Asturias cuna de un pueblo siempre inmortal. / Como yo verás una tierra que nunca ha sufrido ni la planta de los sarracenos, ni el yugo de un imbecil tirano. / Cuando sentado en las arenosas playas que rodean y cierran el mar, vague mi mente loca por los aires, entonces te recordaré,

¹³ Vegeu, per exemple, J. M. BARTRINA, "En Poblet", *El Eco del Centro de Lectura*, tercera època, núm. 67, 29 d'octubre de 1871, p. 3-4; J. MARTÍ I FOLGUERA, "Poblet", *El Eco del Centro de Lectura*, tercera època, núm. 74, 17 de desembre de 1871, p. 1-4, i J. M. BARTRINA, "Inscripciones inéditas del monasterio de Poblet", *La Redencion del Pueblo*, núm. 262, 10 de novembre de 1872, p. 2-3.

¹⁴ Sobre el catalanisme primerenc de Toda, vegeu J. MASSÓ CARBALLIDO, "El primer poema en català d'Eduard Toda (1867)", *Informatiu Museus* (Reus), núm. 32, octubre de 2005, p. 21.

¹⁵ En una primera redacció, després ratllada, Toda havia escrit "gentes religiosas pero sin dignidad".

asturiano. / Diré que quizá tu á la misma hora te acuerdas de mí y ves como yo un inmenso é ilimitado espacio que se pierde entre las nubes. / Allí recordará con placer mi alma hermosas mañanas, que han pasado, que por los corredores de la Universidad Central nos mofábamos de los que nos llamaban provincianos. / Y armábamos bullicio y algazara; yo te preguntaba si habias muerto: y tu á mi detrás ibas apostrofando á los que me llamaban gallego ó frances. / Adios asturiano: mi joven mente guardará eternamente el feliz recuerdo de tu amistad, mas pura que las olas que baten las rocas de mi playa. / Ignoro si nunca mas te veré: si la desgracia nos enlazara con sus duros brazos de hierro, y por uno de sus eternos misterios quisiera que nunca mas pudiera hablarte, siempre tendras en mi un corazon que comprende las puras emociones de la amistad; y mi alma entre los pocos placeres que guarda, nunca olvidará al del dia en que te conocí. / Mas no lo creo así: mi fantasia siempre propensa á inclinarse á lo bueno, quiere que algo contento hoy te diga / Adios, Calzada, adios: hasta el próximo año. / E. Toda Güell [signat] / Madrid Junio 1871 [afegit amb llapis.]

Un altre dels dibuixos xinesos (AHMR).

Reus, novembre de 2005

L'Arxiu organitza periòdicament activitats per donar a conèixer els seus fons com a recurs per al coneixement de la història de la Ciutat. A la fotografia, una sessió amb alumnes de batxillerat, corresponent a l'exposició «Els documents del Canal» amb motiu del bicentenari de l'intent de construcció d'un canal navegable de Reus a Salou. Foto: Salvador Palomar.

Lluminàries, ball, màscares i taronges

L'antic carnaval de Reus en els documents de l'Arxiu Municipal

Salvador Palomar

El carnaval és una festa coneguda a la nostra ciutat des de fa més de sis segles. Durant aquest llarg període, la festa, però, ha anat canviant. A l'entorn del carnaval s'han aplegat un seguit de costums que tenen a veure amb antics rituals per propiciar el pas de l'hivern cap a la primavera, d'inversió de papers socials. Situacions de trencament de l'ordre establert –encara que aquest en surti després reforçat–, espais de sàtira i crítica social. El carnaval és, vist des del present, una festa complexa en què diversos moments de la història han deixat el seu rastre.

El carnaval, doncs, ha estat el paradigma de la festa popular. De la festa com a moment fora de la quotidianitat, com a temps d'excepcionalitat, en el qual les pautes de comportament col·lectiu trenquen amb la normalitat diària.

A l'Arxiu Municipal es conserven diversos documents que ens ajuden a saber com era la celebració del carnaval en el passat. Però, encara que pugui semblar paradoxal, el caire de la festa ens és més conegut per les prohibicions i normatives que l'afecten que per les descripcions dels seus continguts que puguem trobar en la documentació antiga.

Aquesta reflecteix els continguts i l'evolució de la festa en la mesura que s'ha intentat regular-la o se n'han d'autoritzar determinades pràctiques, en la mesura que el costum es reflecteix en la normativa o també quan el municipi intervé directament en l'organització d'una activitat concreta.

Certament, la gènesi del fons conservat a l'Arxiu –principalment els documents generats, rebuts o reunits pel municipi– explica que bona part de les anotacions sobre la festa es trobin en textos que fan referència a la seva regulació o als aspectes econòmics que eren a cura de la vila.

Aquest és un factor que cal tenir especialment en compte a l'hora d'estudiar una celebració que sorgeix en bona part de la iniciativa popular i que es desenvolupa, moltes vegades, al marge de l'ordre. L'estudi de la documentació d'arxiu ens aporta, tanmateix, una visió de la festa que va més enllà d'allò que el record immediat i el costumari aplegat pels folkloristes ha caracteritzat com a tradició festiva.

Aquest article no pretén ser una síntesi històrica del carnaval reusenc. Només vol mostrar alguns exemples dels materials que es troben en el fons, que, junt amb altres

fonts documentals i orals, poden servir de base per a l'estudi de la celebració o d'algun dels seus aspectes, al llarg dels segles.

Els músics i el ball

Les primeres notícies documentals del carnaval a Reus són del segle XIV. Sovint la festa s'empra com a data de referència, una pràctica molt comuna a l'època, per tal de recordar amb facilitat l'acabament de contractes, la realització de pagaments, etc.

Alhora, disposem de les primeres informacions sobre activitats carnavalesques: la utilització de màscares d'inversió sexual, cercaviles amb torxes o focs d'artifici i lluites amb elements vegetals –taronges, aleshores–, que es mantindran al llarg dels segles. Així, consten crides a «no tirar toronges» a partir de cap d'any o a que «null hom no-s vestís vestidura de fembra» (1347).

Una disposició recollida al *Llibre de la Cadena* o llibre de les ordinacions de la vila de Reus, datada el 1475, prohibeix ballar a les nits durant tot l'any, excepció feta de les noces –dins l'àmbit domèstic– i els tres dies de carnaval. La informació és important perquè ens indica la durada de la festa i ens deixa veure com el ball és un component essencial d'aquesta.

«Ordinació del ballar de nits

Han ordenat ls jurats e prohòmens de la vila de Reus ab auctoritat de la senyoria per squivar inconuenients, perills, scàndels, infàmies e altres desordres los quals fàcilment seguir se poden per raó de ballar de nits que no sie null hom ni dona, fadrí ni fadrina, ne altre persona de qualsevol ley, stament o condició, sie que gos ni presumesque ballar de nits per cases ni per carrers a quantons a so de tamborino ni de qualsevol natura de sturments, pus la ave Maria sie tocada, sots bany de vint sous per quiscú. E quade vegada que lo contrari serà fet, en lo qual bany encorregué lo pare e mare de la fadrina de la portalada, o encontrada on se ballara, och encara tots aquells e aqueles qui comportaran devant ses encontrades sostenir dits balls o dançes, de la qual pena o bany sie lo terç del senyor, lo terç del acusa-

dor, e lo terç de la lumenària de la Verge Maria. E los sacristans de la Verge Maria siguen tenguts de instar e requerir en la execució del dit bany e de aso pugue ser acusador qualsevol persona. Empero si per quant en los dies passats ja se féu semblant ordinació e molts presuptuosament axí jòvens com fadrines, en gran menyspreu de la senyoria, infàmia lur, e vergonya e càrrech de tota la universitat, staven per carreres e cases cantant cançons com si formalment ballassen, dient que en aquela manera squivaven dita pena. Per ço volent los e prohòmens ab deliberació de lur consell provehir a la intenció mala de aquells qui tal fan, han ordenat ab decret de la senyoria que aquells e aquelles tals qui lo contrari faran encorregueren en lo mateix bany guonyat e acquisit segons dit és. E en açò no sie entès ballades per sponsalles o noces ni la jornada de carnestoltes.»

La possibilitat de sortir al carrer de nit era un signe força evident de festa. En aquest sentit, les despeses per il·luminació són constants i constitueixen una bona mesura de la importància de cada celebració.

Del mateix any 1475 és una altra ordinació recollida en les actes del Consell de Vila, amb data del 27 de desembre, diu:

«*Et etiam fuit* deliberat ésser feta ordinació per squivar dans e perills que molt sovint se speren, més que més en les festes de Nadal sobre lo fer de les dançes on se fan grans disolucions e abusos redundant en avinantesa de prou scàndels.

Ab autoritat de la senyoria que de la present ora avant no sie nengú qui ballar volrà ab qualsevulle fadrina, se hage a convenir ab los plegadors. E que si volrà metre la balladora davant haie a ffer lo menys (hun) mig tom per la plaça del Mercadal a coneguda del dançer, e que lo dancer durant (lo tom) lo mig tom no gos penre ni metre altre fadrina sots bany o pena de (.xx.) .v. sous.

En la qual pena o bany sie encorregut lo dancer, e encara qualsevulle altre qui violentment volrà posar la fadrina devant; lo qual, si comés serà, sie gonyat lo terç al senyor lo terç a lumenària de la Verge Maria e lo terç al acusador, e pugue sser acusador qualsevulle.»

Aquesta notícia ens apropa a l'estructura del ball de plaça. D'una part hi ha uns *plegadors*. Els «plegadors de jovent» –tal com apareixen en els documents de l'època– són els encarregats d'organitzar el ball i tenir cura dels músics. Els dansers han de convenir amb els plegadors el dret a ballar. No sabem si les dansades es pagaven a un cost fix o es subhastaven. En tot cas, aquesta és una fórmula prou coneguda en els balls de plaça tradicionals a les nostres comarques.

El danser triava una balladora, i només una, i durant mig tomb a la plaça del Mercadal, els plegadors no podien introduir cap altra parella a la dansa. De nou ens trobem amb una manera de fer que ha estat comuna als balls de plaça tradicionals: la parella de balladors encapçala la dansa i evoluciona dins el cercle format pel públic.

L'ordinació ve motivada, però, pels escàndols. Cal suposar que hi havia una forta competència per sortir a ballar i que dansers i plegadors feien abusos, bé traient més d'una fadrina al ball o bé deixant que més d'un noi encapçalés cada ballada. En aquest sentit, el document ens aporta una informació valuosa de retruc. Al manuscrit original hi figuren un seguit de correccions, indicades a la transcripció entre parèntesi. El tomb a la plaça va ser substituït per mig tomb, i la pena inicial, vint sous, va ser rebaixada a cinc. D'una part sembla que interessava donar més joc als possibles dansers, escurçant el recorregut. De l'altra, la pena s'adequà a una falta que es considerava relativament lleu, malgrat que el primer import establert fa pensar que es va voler aturar una situació que en aquell moment era realment conflictiva.

En aquesta època, a l'igual que en moltes altres poblacions, el fadrins tenien un paper molt significatiu en el desenvolupament de la festa. S'adreçaven al Consell de la Vila en demanda de lluminàries i joglars –músics–, components indispensables de la festa. Els plegadors eren triats entre els joves i, alguna vegada, els seus noms apareixen a la documentació municipal.

La presència dels balls és testimoniada al llarg dels temps, si més no perquè la vila, «com semblants jornades se acostume tenir jutglàs», contractava any rere any músics per Nadal, Any nou, Sant Sebastià o «per als tres dies de carnestoltes», com ho mostren les continuades referències que es troben en les actes del consell municipal fins al segle XVIII.

Excepcionalment, el fons documental de la comunitat de preveres també recull alguna notícia referent a la part profana de la festa. Així, el gener de 1682, consta que la vila demana ajut per pagar els músics de Carnestoltes. Els preveres acorden contribuir-hi, sense que serveixi de precedent, a condició que els mateixos músics vagin a tocar a l'església.

El 1688, sabem que Blai Rico havia ofert els seus serveis a la vila per tal d'ensenyar música i tenir cura de la cobla de ministrils, i «que tocarà ell i sos companys los vuit dias de la vila, que són los dias de St. Sebastià, Carnestoltas, Corpus, St. Pere, la de N.S. de Misericòrdia i Nadal». Fem notar que, d'aquests vuits dies de feina, n'hi ha tres que corresponen al carnaval i, d'altra banda, que la festa de Misericòrdia que se celebrava a l'època no és l'actual, sinó una festa votada que se celebrava després de la segona Pasqua. El músic s'ofereix també a tocar a les festes de les confraries –festes de barri o dedicades als sants patrons de cada ofici– sempre que s'avisí a la cobla quinze dies abans.

L'acta del Consell de la Vila del 22 de febrer de 1755, en la qual es recull el consell d'oficis, és prou explícita al respecte, quan parla de la «cobla d'abuès y ministrils»:

«Thomàs Ordeig, per son salari de dita cobla y a la obligació de haver de donar lo servey per tots los acompanyaments de tres obuès y fugot y ensenyar als dits individus de dits instruments y en la de haver de tocar lo die de St. Sebastià y Carnestoltes per las tardas al balcó de la Casa de la Vila, y altres dies en cas [que] se offeresca al comú, per quals obligacions, se li concedeix un salari [de] 35 lliures.»

Sens dubte, la presència de músics costejats pel Comú és un dels indicatius més clars de la continuïtat de la festa. A mitjan segle XVIII, la ciutat compra amb tres formacions musicals a sou del municipi: la capella, amb músics de corda i vent, per tocar a l'interior –sobretot a l'església–, la cobla d'oboès, que acompanya les autoritats en les festes i solemnitats i la cobla de ministrils, la més antiga, que empra instruments populars com tarotes i xeremies, flabiol i, potser, cornamusa. Referent a aquesta cobla es coneix un acord del 1756 que regula les activitats dels ministrils de la vila –«Pacte que deu complir la cobla de la vila de Reus»– i que fou vigent durant bastants anys, i que inclou tocar al balcó de la Casa de la Vila «a les diades acostumades y hores que se solia tocar en cas que es tornés a permétrer lo divertiment [de les] màscares de las Carnestoltes».

Les autoritats festives

Els fadrins triaven les seves pròpies autoritats festives. A Reus tenim notícia d'un rei dels fadrins, l'anomenat «rei moro», a finals del segle XV. Era un personatge elegit pels joves que gaudia de privilegis durant tot l'any, com la franquícia de capellà en la compra de mitja lliura de carn els diumenges (1513) o diària, i tanta com en volgués per Nadal i Cap d'any (1515). Al seu càrrec es trobaven els actes que, en diversos moments de l'any, servien als joves per aplegar diners. No coneixem quines eren les seves activitats, però sí que eren motiu d'escàndol, la qual cosa portava als jurats a determinar –sembla que sense èxit– que «per sublevar alguns escàndels los quals ja per esperiència avem vist sobre la profanitat del rei moro e que-ls par se deu vedar, que no-s fasa e que serquen altres remeis per augment de la lluminària» (1496). No sabem quan de temps va ser vigent aquesta institució.

A l'Arxiu es conserva un full manuscrit del segle XVII que constitueix un interessant exemple de text humorístic i, alhora, la primera referència coneguda de l'existència d'una colla o comparsa carnavalesca.

Escrit en un llatí grotesc i amb nombroses paraules d'argot de difícil traducció, el document planteja, a més, les dificultats de comprensió que tenen altres textos carnavalescos força més recents. El desconeixement del context –les persones que apareixen esmentades amb el nom modificat o el renom– fa que es perdi bona part del contingut satíric inicial.

Malgrat tot, es pot constatar que el text vol imitar un document oficial, amb un llenguatge pretesament solemne, que correspon a la constitució d'una anomenada confraria del llum d'oli o de la llàntia. Els membres d'aquesta agrupació, on hi trobem algun taverner o aficionat al vi, han de tenir cura del manteniment d'una llàntia encesa fins a la Quaresma. Sembla que la confraria hauria de fer una processó pels carrers de la vila portant un llum d'oli en un tabernacle i sota tàlem, fins a la plaça del Mercadal. La mascarada no necessita massa comentari.

El document està datat el 23 de desembre de 1652, just abans de l'inici del període de festes hivernals que abasta des de Nadal fins a la Quaresma, el carnaval antic. Signat per Guillem de Gavaldà i expedit per un Bartomeu Candilorum, escrivent de la confraria, el document s'arrisca a fer paròdia dels documents oficials, empra títols exclusius del món eclesiàstic, es refereix als «amics del vi de qualsevol sexe» o proposa editar estampes per als devots del llum d'oli, fet que el situa plenament en l'àmbit de la literatura popular carnavalesca:

«Tu dictam lampadem in asta erectam per vicos, plateas, carreranos, corralia et finaliter per Mercadale, equester vel pedester cum facibus accencis et cum tibicinibus ac timpanis loquacibus vel mutis equitate (ac) deambulare possint. Et etiam quod in tradicionem dictae lampadis dicto Bernardo Voltes heremitae faciendum processionaliter cum una militum cohorte et puellis non maritatis dictam lampadem in quodam tabernaculo fusto deaurato deferentibus deferre tradere et consignare valeant cum baldaquino seu thalamo ean coho(per)endo. Et quia lampadi servit de lampade vivere debet. Ideo et alias dictis omnibus vinanderiis presumptibus in dicta lampade factis et faciendis et unus quisque eorum ad domum suam unum vasculum olei proprie coguendo in quadragesima et copiam imaginem ac veram effigiem. Dictae lampadis in papiro pro tu jacet impressam pro devocionem eorundem secum portare possit licenciam concedimus et facultatem impartimur in quarum fidem pater manu nostra subscriptas sigillorum nostro munitus et per secretarium nostrum infraescriptum fieri et expediri jussimus. Datum in nostro palatio lampadali in dicta villa de Reus prope Mercadale constructum.»

No sabem, però, quina incidència real va tenir aquesta confraria burlesca. Autors com Bofarull –i Joan Amades, que el segueix– s'atreveixen a considerar la germandat de la llàntia com el nucli impulsor del carnaval reusenc en aquesta època. Probablement –davant l'absència d'altres fonts que ho testimonien– es tracti d'un divertiment més per part de persones amb un cert nivell cultural –probablement fadrins– en una època en què aquests organitzen la festa.

La confraria que aplegava formalment els fadrins es trobava sota l'advocació del nom de Jesús. Com les altres associacions d'aquest tipus, que a l'època agrupaven els membres d'un mateix ofici, combinava les funcions pietoses amb les activitats socials i festives.

Els costums dels fadrins, a l'aixopluc de les celebracions religioses, eren mal vistos per l'Església. Per això, l'arquebisbe, en les seves visites pastorals, no s'està de recordar la prohibició:

«Ítem al dit Rvt Prior que vuy és, y per temps serà, de la sobre dita vila de Reus, també li recomanam lo gran cuydado que de vuy en avant haurà de tenir en que en la iglésia parrochial, ni tampoc en qualsevol altre iglésia de la parròchia, se fassan aquellas irreverèncias, descortesias, tumultos y desacatos que se acostuman fer en lo die dels Innocents, com sabem se fan y practican en moltas parròchias del present archebisbat. Volent que dita festa dels sants innocents, o lo dit sagrat die, solament se fassa de vuy endavant del modo y manera que mana la santa mare Iglésia en la rúbica de dit dia, las quals irreverèncias, descortesias, tumultos y desacatos, nos, des de ara per a sempre prohibim.» (1729)

La confraria dels fadrins va existir formalment fins a la segona meitat del segle XVIII. A mitjan segle, però, havia d'estar prou inactiva. L'agost de 1750, el Consell de la Vila els adverteix de l'incompliment de les seves obligacions pel que fa a l'assistència a les processons i «los sagristans y procuradors, en virtut de la facultat a ells donada per resolució de dita confraria que fonch tinguda als 4 dies del mes de juliol del present corrent any nos donan la present requesta [...] renunciant a favor de V. M. tota la dita confraria, y en senyal de dita renúncia entregan lo Jesús petit, ordinacions, llibres y claus de la referida confraria par a que V. M. com a procurador major dóna providència an lo que convinga i així mateix ofereixan entregar los demás béns de dita confraria com són or, plata y demás béns immobles i irremovibles de dita iglésia». La crisi de la confraria era greu i, tot i que s'intenta esperar la seva recuperació, el març de 1763 es produeix el que sembla la definitiva renúncia i el Consell es fa càrrec del béns de la confraria que es troben a l'església de Sant Pere. La dissolució formal no es registra fins al 1769, per reial ordre, i el

1774 l'altar que ocupaven a l'església és reaprofitat pels boters.

Podria tenir relació amb l'extinció de la confraria dels fadrins el fet que Bofarull situï en aquest moment la desaparició del ball de prohoms amb què s'encetava el ball de plaça per Sant Sebastià.

Les baralles carnavalesques

Un dels trets característics de les nostres festes de carnaval són les lluites amb elements vegetals, en el nostre antic carnaval, taronges.

Del 1346 tenim notícia d'una crida a no tirar taronges i, al llarg del temps, aquesta serà una pràctica que es veurà reflectida –cada cop que s'intenta limitar o prohibir– en els documents.

Els resultats de les prohibicions semblen poc efectius, perquè quasi tres segles després, el 19 de gener de 1609, les actes del Consell recullen deliberacions com aquesta:

«E més fou proposat per dits senyors de Jurats dient com ja veuan lo gran abús se fa de tirà taronjes y com sia tant mala cosa que podan dasfé la cara a una persona. Vosas mersés o miraran si-s ferà crida que no se'n tiran y en qina pena se posarà en dita crida, vosas mersés determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que-s fasa crida en pena de sinch sous que no gosen tirà taronjes.»

És només un exemple. En la mentalitat de l'època, divertiments, balls i màscares eren potser necessaris i inevitables, però, alhora, motiu d'enuig celestial. La sequera i les plagues són vistes com a càstigs divins pel mal comportament de la comunitat. Per això no és estrany trobar anotacions com aquesta:

«E més fonch proposat dient com ja veuen com nostre senyor és servit de donar-nos la tanta penúria de aigua com tenim per lo abús que-s comense a fer de màsqueras y balls, per só miren si se [impedirà] i quina pena se poserà. Fonch determinat que-s fasse crida que ningú gose sonar, ballar y fer màsqueras, ni tirar taronges, tant de dia com de nit, pus que siam quinze dies prop de carnestoltes a pena de 10 sous.» (1611)

Mesures d'aquest tipus es repeteixen de tant en tant. Així, el gener de 1631, el Consell acorda fer pregàries i privar el joc, els balls i les màscares amb pena de 10 sous o 10 dies de presó.

Més endavant, aquesta pràctica de lluites amb elements vegetals derivà en un costum conegut pels *geps*, una

pràctica que arribà fins al primer terç del segle XIX, si hem de creure el testimoni d'Antoni de Bofarull, que en els seus records de joventut en parla. L'historiador Andreu de Bofarull situa l'origen d'aquesta pràctica en la imitació del costum barceloní, a finals del segle XVIII. A l'Arxiu es conserva un testimoni oral, recollit per Josep Güell i Mercader:

«Lo costum de S. Sebastià, Ignocents, el dijous Gras i el darrer diumenge de Carnaval, de 3 a 4 de la tarda, uns quants brivalls de 12 a 14 anys i algun altre de matxarrot, se n'anaven cap al Mercadalt, i escombrant tots els tronxos de col de les revenedores i d'altres que s'en procuraven, ne feien uns munts i se'ls tiraven els uns als altres i principalment als qui 's posaven un cove al cap, cridant-li "al gep, al gep!". (La gent s'ho mirava dels terrats estant, o bé des de les desembocadures dels carrés on s'hi apilotava una gentada).

Mentres durava la funció no 's deixava passar ningú per la plaça i si algun atrevit ho feia ja sabia que li tocava el rebre, perquè qui no vulgués pols que no anés a l'era. Això ho tolerà l'autoritat una pila d'anys com a vell costum en els dits dies i pera que no's trenquessin els vidres dels fanals, l'arcalde [e]ls feia treure lo dia avants. Més succeí que moltes vegades s'acabà la festa quedant-ne algú guerxo o malparat d'un cop de tronxo i per això s'anà perdent lo costum. Un any hi va volguer passar un militar amb el cavall i encara no'l van veure que desseguít lo vant fer blanc dels tronxos, fent-li mal i no deixant-lo passar, no quedant-li més remei que girar cua i anar-se'n cap al quartel. Però conten que des d'aquesta festa l'autoritat va proïbir la baralla dels geps perquè d'allavores ençà no s'ha fet més.»

Aquest testimoni coincideix amb el que aporten altres autors, com Antoni de Bofarull en el seu treball sobre els costums de Reus als primers anys del segle XIX.

Un canvi de model i altres fonts documentals

Al segle XIX, amb la fi de l'Antic Règim i el pas cap a una societat industrial i capitalista, la festa canvia profundament. Assistim, en aquest moment, a la incorporació de molts elements ideològics, reflex del context social del moment i al pas d'un model de carnaval bàsicament rural —màscara o danses rituals, sàtira sobre la moral domèstica i les persones, etc.— a un carnaval urbà, amb freqüents sàtires de caire polític. El carnaval esdevé el mirall que evidència els conflictes que són presents a la societat. El component de llibertat, limitat en el temps, que ha caracteritzat el carnaval antic no serveix per a la societat que emergeix al segle XIX. La festa esdevé problemàtica i els

governos reaccionaris actuaren repetidament a partir de dues grans línies d'actuació: la repressió de determinats actes i la integració de la festa. Després d'una primera meitat de segle, fortament marcada pels enfrontaments socials, a partir de 1859 neixen els anomenats grans carnivals reusencs. Uns carnivals basats en les desfilades d'ostentació, els actes de societat i els balls de saló. Un carnaval que substitueix la màscara —com a mitjà d'amagar la pròpia personalitat— per la disfressa —com a fi, per ella mateixa. En definitiva, el carnaval deixa de ser una festa que expressa les contradiccions existents en la societat, per descarregar tensions acumulades, per esdevenir una festa que les accentua: els rics podran lluir les seves disfresses espectaculars davant els pobres, cercant la seva complicitat en l'anhel d'imitar aquells que es troben en millor posició econòmica i social. Hi haurà, per exemple, balls a les societats, d'accés restringit, als teatres i als cafès. Per carnaval tothom ballarà, però sense sortir del seu cercle social. La inversió carnavalesca esdevindrà imitació. Els edictes municipals —dels quals, a l'Arxiu se'n conserven algunes mostres prou interessants— imposen tota mena de restriccions a la lliure circulació de mascarots, a l'exercici de la sàtira, a la crítica de caire polític.

Pel que fa a aquest moment, al fons de l'Arxiu es conserven, a més de la documentació municipal, fulls solts —bans carnavalescos, programes...— i alguns diaris manuscrits que donen notícies sobre la festa.

Historiadors i escriptors costumistes també aporten la seva visió del carnaval. Però és amb l'aparició de la premsa periòdica quan les fonts documentals per conèixer la festa s'amplien notablement. Finalment, la difusió de la fotografia ens permet disposar de nombrosos testimonis gràfics dels carnivals del tombant del 1900, un moment àlgid de la festa —com apuntava en un article anterior— en el qual el carnaval vol ser, alhora, divertiment i factor de promoció econòmica per a la ciutat.

BIBLIOGRAFIA

BOFARULL, Antoni. *Costums que's perden y recorts que fugen*.

PALOMAR, Salvador. «El carnaval de Reus: fotografies d'arxiu». A: *Butlletí informatiu de l'Arxiu Municipal de Reus*, n. 9, hivern 2004.

— i GORT, Ezequiel. *Les danses del Carnaval de Reus*. Reus: Carrutxa, 2001.

Teresa Claramunt, agitadora, heterodoxa i lliurepensadora

Laura Vicente

Com indica el títol la figura de Teresa Claramunt és complexa perquè té múltiples facetes; per a uns és una espècie de santa laica, honrada, compromesa amb la revolució i íntegra; per a altres és una dona violenta que inspirarà l'atemptat més greu que s'ha produït contra un eclesiàstic, el cardenal Soldevilla. Per a les feministes és una pionera de l'alliberació de les dones, per als àcrates és una anarquista purista, per als sindicalistes és una pionera de l'obrerisme femení, pels republicans, maçons i espiritistes de l'època era una lliurepensadora.

Certament, Claramunt fou tot això i molt més, fou una heterodoxa perquè al llarg de la seva vida mostrà la disconformitat i el desacord amb la vida que li havia tocat viure. Mostrà la disconformitat amb el model de gènere a què estava abocada pel fet de ser dona i mostrà el desacord amb l'explotació que patia a la feina per la seva condició d'obrer.

Però per damunt de tot va ser una pionera ja que al seu temps, poques dones obreres van prendre la paraula per fer-se sentir i expressar les seves opinions¹.

Teresa Claramunt a Sabadell (1862-1889). Les bases de la seva formació com a propagandista i agitadora

Teresa Claramunt nasqué el 1862 en una família obrera lligada a la indústria tèxtil des de principis del segle XIX, una família amb una gran mobilitat, relacionada amb les oportunitats canviants de l'ocupació industrial². Els avis paterns que havien nascut a Capellades i Limós (França), s'havien conegut a Sabadell i després de viure a Martorell es van instal·lar a Alcoi durant vint anys, per tornar de nou a Sabadell on el pare de la Teresa va conèixer la seva mare i es van casar a mitjan del segle XIX. Aquesta mobilitat de les famílies obreres ens parla de la seva pobresa i de totes les mancances que Teresa va patir per la seva condició social. Ella mateixa va sofrir l'emigració als tres anys quan la seva família es traslladà a Barbastre (Osca) per tal de millorar la seva situació laboral i tornaren a Sabadell

quan Teresa tenia tretze anys.

Teresa només va anar a l'escola dels sis als deu anys (Llei Moyano, 1857) i va sofrir una educació mediocre per les deficiències del sistema escolar, a més de patir una clara desigualtat d'oportunitats educatives amb relació als nens (les nenes estaven exemptes d'estudiar agricultura, comerç i indústria, geometria, dibuix lineal, física i història natural) ja que es considerava que les nenes havien de ser educades per "las labores propias del sexo", és a dir, la maternitat i la llar.

Començà a treballar sent una nena de deu anys a Barbastre i als tretze anys, quan tornà a Sabadell, treballà a les fàbriques tèxtils de llana on arribà a ser teixidora. L'explotació laboral era molt dura, però Teresa, com totes les dones, va patir a més una clara segregació laboral per raó de gènere ja que les dones cobraven salaris inferiors als dels homes (aproximadament, la meitat del salari dels seus companys).

S'apropà a l'obrerisme de la FTRE, continuadora de la Primera Internacional, des dels plantejaments republicans familiars, pels quals molt aviat serà conscient de l'explotació que patia com a treballadora i coneixerà l'obrerisme ja que, amb el seu pare, participarà a mítings, reunions i vagues des de molt jove³.

Fou especialment important la seva participació a la "vaga de les set setmanes" (1883). Aquest conflicte s'inscriví en una campanya que havia encetat la FTRE a favor de la jornada laboral de vuit hores. Els fabricants es negaren a reunir-se amb els treballadors organitzats i la vaga es declarà amb precipitació: amb "entusiasmo rayano en temeridad"⁴ i sense els passos necessaris per a considerar-la una vaga reglamentària.

La vaga s'inicià el 28 de maig de 1883 amb una sorprenent unanimitat ja que hi participaren els 12.000 treballadors del sector i es plantejà com una vaga de dignitat i resistència: "el desafío es a muerte por inanición" deia el diari *Los Desheredados*⁵. L'actitud del Gremi de Fabricants fou també de resistència a ultrança i decidiren tancar ells mateixos les fàbriques. La vaga fou llarga i dura i acabà

¹ Aquest article té l'origen en un treball meu inèdit que, amb el títol de "Teresa Claramunt i Creus (1862-1931). Pionera del feminisme, sindicalista i anarquista", va rebre el suport de la Beca d'investigació de la memòria històrica de les dones de l'Ajuntament de Sabadell.

² Les característiques de les famílies obreres industrials a Enriqueta CAMPS i CURA, "Migracions i cicle familiar a Sabadell al segle XIX", *Arraona*, núm. 5 (1989), p. 13-14.

³ Per a conèixer l'ambient obrer que hi havia a Sabadell és interessant l'obra d'Andreu CASTELLS, *Sabadell, Informe de l'oposició. II: República i acció directa 1868-1904*, Sabadell: Edicions Riutort, 1977.

⁴ Comentari aparegut a *El Productor*, núm 28, 4-03-1887.

⁵ *Los Desheredados*, núm. 57, 2.06.1883.

el 17 de juliol amb el fracàs dels treballadors que no van aconseguir la reducció de la jornada laboral i en canvi els fabricants van declarar el *pacte de fam* contra els vaguistes més actius (unes cent persones), que van quedar sense feina. És molt probable que Claramunt fos una de les persones acomiadades després de la vaga, ja que, quan es casà amb l'Antoni Gurri, el gener de 1884, no treballava fora de casa.

La *vaga de les set setmanes* es pot considerar el punt de partida de l'activitat societària orientada cap a les dones de Teresa. Per tant, es podria dir que la seva intervenció en aquest conflicte generà una doble consciència: de classe i feminista, encara que fos elemental.

A partir de 1884 en la seva vida personal canvià, es casà amb l'Antoni Gurri per formar una família pròpia i en deixar de treballar fora de casa, la parella va apostar per la iniciació de Teresa com a activista i propagandista. S'inicià una etapa en la qual Teresa depenia de Gurri ja que aquest assumí el paper de mentor. Aquesta dependència es reflectí en el fet d'utilitzar sempre el cognom del seu marit (Teresa Claramunt de Gurri) i acceptà la dependència respecte al seu marit. Aquest detall cobra tota la seva significació quan, anys després, abandonà el cognom del seu marit i criticà les dones que ho feien servir; la dona, deia, no ha de portar el seu nom que "indica que es propiedad del hombre, su esclava"⁶.

Entre 1884 i 1889 Teresa féu les seves primeres intervencions en públic donant conferències, escriví els seus primers articles a la premsa obrera i, sobretot, participà en la constitució d'una associació de treballadores sindicalistes i anarquistes integrada en la FTRE: la Sección Varia de Trabajadoras Anarco-Colectivistas de Sabadell (octubre 1884-juliol 1885)

La Sección Varia es plantejà com una associació obrera amb la societat d'ofici com a base organitzativa; el seu objectiu era l'emancipació dels dos sexes ja que la lluita era comúna però remarcant la lluita contra l'explotació de les obreres. Aquest intent d'organització procedeix de l'obrerisme internacionalista d'influència anarquista. Aquest sindicalisme internacionalista mantenia com a principi que no era necessària la mobilització específica de les dones, ja que el procés revolucionari de lluita de classes implicaria de forma automàtica la seva emancipació. Malgrat tot, l'obrerisme era conscient que necessitava incorporar les dones a la lluita si volia tenir èxit en el seu projecte emancipador.

Claramunt desenvolupava aquest activisme en paral·lel amb una vida privada que estava centrada en les tasques domèstiques i la maternitat. Per a la Teresa, la maternitat tenia un gran valor i malgrat que tingué cinc

criatures, cap ni una aconseguí sobreviure més d'uns mesos. Aquest fet generà una gran frustració en una dona que, com deia Federica Montseny, era "madre por temperamento, profundamente femenina y maternal de alma e instinto"⁷, la maternitat l'entenia Teresa com un do i la missió de les mares era sagrada i dotava de força a les dones; "si es verdad que como mujeres somos débiles, como madres somos fuertes"⁸.

Es produïa, per tant, un procés contradictori entre una vida privada basada en l'acceptació dels principis tradicionals de la domesticitat i una vida pública com a propagandista en la qual aflorava una dona emancipada. Aquest procés contradictori es va trencar com a conseqüència de la mort de la seva filla Proletària (el 3 de febrer de 1889) i la frustració de la maternitat després de la mort dels seus fills. Teresa assumí la frustració i la canalitzà culpant l'ordre burgès; lluitar contra aquest ordre era una manera de resignar-se i consolar-se. En aquest sentit, Teresa afirmava que era molt fàcil "amar la regeneradora idea anarquista" com devia "amarla toda madre que ha visto morir sus hijos queridísimos efecto de mil concausas que engendra este miserable orden burgués"⁹.

La ruptura amb la seva vida anterior fou total: marxen de Sabadell, una ciutat en què tothom els coneixia i vivia una part de la seva família. Teresa abandona el cognom del seu marit i després de dos anys d'absència (sembla ser que van marxar a Portugal) s'instal·len a viure a Gràcia (Barcelona). Teresa era una dona renovada, més madura i segura de si mateixa, forta i independent. La marxa de Sabadell tancà aquesta etapa inicial de formació i definició de la seva ideologia.

La propagadora lliurepensadora de l'obrerisme feminista a Barcelona (1891-1909)

Quan Claramunt reapareix a Barcelona centrà la seva tasca propagandista en dues vies d'acció: la primera fou la lluita per la jornada laboral de vuit hores al voltant del Primer de Maig que es va convertir, entre 1890 i 1893, en un símbol per a mostrar les opinions i esperances socials dels treballadors¹⁰. El Primer de Maig, mitjançant un

⁷ Federica MONTSENY, "Teresa Claramunt o una vida heroica", *El Luchador*, 24-04-1931.

⁸ Teresa CLARAMUNT, "Adhesiones. A la protesta de las madres de familia", *Bandera Social*, núm. 37, 25-10-1885.

⁹ Teresa CLARAMUNT, "Desde Gracia", *La Anarquía*, núm. 54, 18-11-1891.

¹⁰ Per a conèixer la importància de la jornada del Primer de Maig es pot consultar el llibre de Jordi PIQUÉ i PADRÓ, *Anarco-col·lectivisme i anarco-comunisme. L'oposició de dues postures en el moviment anarquista català (1881-1891)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989 i el llibre de Temma KAPLAN, *Ciudad roja, periodo azul. Los movimientos sociales en la Barcelona de Picasso (1888-1939)*. Barcelona: Península, 2003.

⁶ Teresa CLARAMUNT, *La mujer. Consideraciones generales sobre su estado ante las prerrogativas del hombre*. Buenos Aires: A. Zuccarelli, [s.a.], p. 5.

gran esforç propagandístic, havia de convertir-se en una jornada de vaga general amb objectius revolucionaris. Teresa participà plenament en la propagació de la vaga general del Primer de Maig tractant d'organitzar les dones.

La segona via d'acció es basava en la confluència amb altres ideologies lliurepensadores (republicans, maçons, espiritistes i protestants) i així s'ha d'entendre el seu anticlericalisme que estava relacionat amb la lluita per l'emancipació de les dones. Les religions impedièn la llibertat de pensament i aquells que es deixaven sotmetre als seus dictats es posaven una bena als ulls que no els deixava veure la llum del coneixement.

Aquestes dues vies d'acció no sempre eren compatibles: la primera via, amb plantejaments anarquistes, donà lloc a l'organització de la Agrupación de Trabajadoras de Barcelona que era una iniciativa de l'obrerisme internacionalista i masculina, tal i com s'evidencià al primer Manifest publicat el gener de 1891. Els redactors d'aquest Manifest¹¹ pretenien dos objectius: en primer lloc, convèncer les dones perquè no competissin amb ells cobrant salaris més baixos i tornessin a casa, ja que ells eren "el principal sustentáculo de la familia". Però els redactors del Manifest també volien aconseguir un segon objectiu: mobilitzar les treballadores en la jornada revolucionària del Primer de Maig perquè aquesta jornada triomfés. Aquest segon objectiu no pot amagar el discurs de la domesticitat que es trobava en el si de l'anarquisme.

La Agrupación de Trabajadoras, igual que la Sección Varia de Sabadell que hem mencionat abans i el posterior Sindicato de Mujeres del Arte Fabril (1901), són versions del mateix intent: crear associacions d'obres basades en la societat d'ofici i amb un plantejament obrerista i anarquista que havien de treballar al servei del projecte emancipador comú.

La segona via tenia plantejaments lliurepensadors i enllaçava amb la tradició de l'obrerisme francès de les utòpiques vinculades al santsimonisme i fourierisme. Aquestes utòpiques buscaven projectes alternatius de vida que qüestionaven les restriccions socials imposades a les dones. Les utòpiques combinaven l'argumentació de la igualtat dels sexes amb el reconeixement de la diferència femenina i l'aportació social específica de les dones com a mares.

La incompatibilitat d'aquestes dues vies, unida al fracàs dels organismes d'obres en què participà, portà a Claramunt a mantenir relació amb unes organitzacions com la Sociedad Autónoma de Mujeres de Barcelona o l'Asociación Librepensadora de Mujeres (1896). L'Autónoma funcionava des del 1889 i tingué una vida bastant regular fins al 1892, i es tractava d'una organització molt lligada a l'Ángeles López de Ayala i l'Amalia

Domingo Soler¹². L'Autónoma i la Librepensadora van ser organitzacions de dones de condició social molt variada, amb una ideologia lliurepensadora que podia donar cabuda a dones de diferents procedències ideològiques i amb l'objectiu de desenvolupar un feminisme de base social.

El lliurepensament fou més un mètode d'organització per a intervenir en la societat més que no pas una doctrina. Fou un moviment dinàmic amb capacitat per a mobilitzar importants sectors socials i per a remoure consciències, cosa que no podia fer cap partit ni organització obrera de l'època (les últimes dues dècades del segle XIX). Aquest moviment, format per ideologies diferents, tenia en comú la seva lluita contra l'estat de la Restauració i contra l'església catòlica. De fet, l'eix que vertebrava el moviment era l'anticlericalisme¹³.

Claramunt, desenvolupà molt activament la seva tasca com a propagandista i agitadora els anys 1891 i 1892. A partir de 1893, el seu activisme es va reduir molt com a conseqüència de la persecució que van patir els anarquistes, sobretot a partir dels primers atemptats. La primera vegada que Claramunt fou detinguda i empresonada va ser l'any 1893 i no fou per un acte anarquista sinó com a conseqüència dels incidents que es produïren en un acte de caràcter lliurepensador: un míting convocat per estudiants que protestaven per la intolerància dels catòlics davant l'obertura d'una capella protestant a Madrid. A la Teresa no li van permetre l'entrada a l'acte i fou acusada d'arengar la gent a la sortida. Entre els detinguts pels incidents a la sortida del míting hi havia la Teresa i l'Antoni Gurri, detingut per l'únic delictes de ser el marit de la Teresa. Per aquest fet van patir un Consell de Guerra del qual en Gurri resultà absolut després de quatre mesos de presó i la Claramunt resultà condemnada a quatre mesos d'arrest major i al pagament d'una multa.

Claramunt pràcticament desaparegué de la vida pública a partir de 1893 com a conseqüència del cercle viciós repressió-terrorisme-repressió. Fou detinguda, malgrat no tenir cap relació, després dels atemptats contra Martínez Campos i l'atemptat del Liceu (setembre i novembre de 1893), mentre la premsa i els sectors socials d'ordre clamaven per l'aprovació de lleis especials contra

¹¹ Aquest primer Manifest va ser publicat per *El Productor*, núm. 230, 5-02-1891.

¹² Sobre López de Ayala hi ha algunes referències biogràfiques a Pere SÁNCHEZ i FERRÉ, *La maçoneria a Catalunya, 1868-1963*, Barcelona, Edicions 62, 1990, p. 169-171; també hi ha una petita biografia a Cándida MARTÍNEZ, Reyna PASTOR, M. José de la PASCUA, Susanna TAVERA (directores), *Mujeres en la Historia de España. Enciclopedia Biográfica*, Barcelona: Planeta, 2002, p. 570-572. Sobre Amàlia DOMINGO SOLER, hi ha dos llibres de Gerard HORTA: *De la mística a les barricades. Introducció a l'espiritisme català del segle XIX dins el context ocultista europeu*, Barcelona: Proa, 2001 i *Cos i revolució. L'espiritisme català o les paradoxes de la modernitat*, Barcelona: Edicions de 1984, 2004.

¹³ El lliure pensament ha estat treballat per Pere SÁNCHEZ i FERRÉ als seus llibres sobre la maçoneria: *La maçoneria a Catalunya* i *La maçoneria en la societat catalana del segle XX*, Barcelona: Edicions 62, 1993.

l'anarquisme que, el juliol de 1894 i el setembre de 1896, es van aprovar.

Aquesta situació de persecució de l'anarquisme, es va veure agreujada després de la bomba llançada el 7 de juliol de 1896, durant la processó del Corpus al carrer de Canvis Nous. El matrimoni Gurri-Claramunt fou detingut a pesar que vivien a Camprodon des de feia quatre mesos i no s'havien absentat de la població¹⁴. Després d'uns dies detinguts, Claramunt fou conduïda a les presons nacionals de Barcelona amb altres dones i Gurri fou conduït a Montjuïc, on finalment fou ingressada també la Teresa.

Montjuïc fou decisiu en la vida de Claramunt. L'empresonament li provocà greus problemes de salut, ja que patí una llarga malaltia amb episodis de febre i un estat nerviós bastant desequilibrat com a conseqüència de les seves vivències¹⁵. Fou l'única dona jutjada en el Procés de Montjuïc i sortí del castell expatriada malgrat que fou reconeguda la seva innocència i la de tot el grup que marxà a Anglaterra.

Montjuïc suposà per a Claramunt un canvi ideològic. Passà de la innocent confiança en els treballadors que portarien a terme la revolució a una ideologia intransigent i purista que menyspreava les masses per la seva falta de consciència revolucionària, desconfiant a més del moviment lliurepensador per la seva falta de compromís amb els anarquistes durant el Procés de Montjuïc.

La Teresa, el seu marit i molts altres expatriats van marxar a Anglaterra l'any 1897 (on va conèixer a Louise Mitchell amb qui se la comparava a Espanya); d'aquí van passar a França a la tardor, i tornaren a Barcelona a finals d'aquell any.

La Teresa tornà a la seva tasca com a propagandista i publicista, i el 1901 es produí un canvi important en la seva vida personal ja que va abandonar el seu marit i es va unir amb Joan Baptista Esteve, més conegut com Leopoldo Bonafulla. Quan començà a viure amb ell ja hi havia dubtes sobre la seva honradesa i, fins i tot, corria el rumor que era confident de la policia. Però el que provocà una reacció irada contra ell, per part dels grups anarquistes de Barcelona, fou el seu contacte amb el liberal Canalejas (1902).

¹⁴ Quan van ser detinguts, el director de la fàbrica de Camprodon on treballava Gurri va decidir acompanyar la parella a Barcelona amb un certificat de l'alcalde i jutge d'aquesta localitat, provant el seu digne proceder i que s'havien absentat de la localitat.

¹⁵ Teresa CLARAMUNT va escriure diversos articles sobre la profunda empremta que havia deixat en ella la seva estada a Montjuïc: "...veo aparecer la terrible silueta del maldito castillo de Montjuich, porque en él enlacé mis dolores con los dolores de los amigos y vi de cerca, muy de cerca, los tristísimos efectos de los instrumentos que funcionaban en la inquisición moderna i oí el chasquido del látigo al cruzar las carnes de las víctimas y heredé los males físicos que me atormentan y perdí al ser que tanto amaba, mi padre, mi querido padre". Aquest fragment correspon a l'article titulat: "4 de Mayo", *El Productor*, núm. 4, 6-05-1905.

Després de Montjuïc, descartada en gran part la via d'acció lliurepensadora, la Claramunt no veié més que una via d'acció, la plenament anarquista, que es manifestà en una intensa activitat propagandista per restaurar els ponts organitzatius i comunicatius entre la massa obrera i els anarquistes, després de trencar-los per l'etapa de terrorisme i repressió anterior. Les campanyes de propaganda tenien l'objectiu d'agitar a favor de la vaga general revolucionària i Claramunt s'implicà en la creació d'un Sindicato de Mujeres del Arte Fabril a partir d'un nucli d'obreres actives de San Martí de Provençals.

La Teresa i altres propagandistes es movien pels barris de Barcelona i les zones industrials fomentant l'esperança d'un canvi de la realitat de misèria en què vivien milers de treballadors i treballadores que segons les seves paraules, "no tienen qué comer y en cuyas casas reina el desorden, la miseria y demás calamidades", clamant per una "huelga monstruo que derribara todo cuanto hallara a su paso"¹⁶.

La vaga general esclatà finalment el 17 de febrer de 1902 i aviat es va assentar als barris pobres de Barcelona. No es tractava només d'una vaga econòmica d'àmbit fabril sinó que fou una vaga per la qualitat de vida de la majoria de la població i, per tant, d'àmbit urbà i que implicà moltes dones que no treballaven fora de casa però que estaven preocupades per la supervivència familiar i, per extensió, social. Els obrers i les obreres van anar a la vaga per solidaritat (amb els obrers del metall que portaven molts dies de vaga) i dignitat; el plantejament revolucionari només estava al cap d'una minoria, com la pròpia Teresa, que creia poder arrossegar la resta una vegada iniciada la vaga.

La vaga de 1902, en què van participar al voltant de 100.000 treballadors, va ser un dels conflictes més importants a Espanya fins a aquell moment, tant pel nombre de vaguistes com per la seva durada (vuit dies). La vaga va fracassar i les conseqüències repressives per als anarquistes, únics defensors de la vaga i per al moviment obrer barceloní es considerà com una autèntica desfeta de la qual trigà en recuperar-se.

Claramunt i Bonafulla també van patir la repressió posterior a la vaga pel seu paper dirigent al conflicte, però encara van participar en una excursió de propaganda per Andalusia (setembre i octubre de 1902) plena d'incidents. Els objectius de la parella de propagandistes eren els mateixos que a Barcelona: desencadenar una vaga general.

Quan van tornar a Barcelona al novembre, la decadència de l'obrerisme i el purisme doctrinal en què s'estava tancant l'anarquisme després del fracàs de la vaga general de 1902, eren evidents. La Teresa, defraudada pel fracàs de la vaga i envoltada en enfrontaments i recrimina-

¹⁶ Aquestes paraules les va pronunciar Teresa CLARAMUNT en un míting, convocat per la Federació Local de Barcelona i va ser reproduït per a *El Productor*, núm. 31, 1-02-1902.

cions amb altres sectors de l'anarquisme pel cas Bonafulla-Canalejas, patí una severa marginació que provocà la quasi total desaparició de la seva participació en la tasca propagandista. L'aïllament de la Teresa es traduí en un augment de la seva labor com a publicista que s'intensificà de manera evident.

La Teresa es mantingué al marge de l'intent de l'anarquisme de tornar a l'obrerisme a través de la creació de Solidaridad Obrera (juliol de 1907) per considerar que es tractava d'un sindicalisme massa moderat. Els esdeveniments de la Setmana Tràgica van provocar la seva expatriació i la de Leopoldo Bonafulla i anaren a parar, com desenes d'anarquistes catalans, a l'Aragó. Aquesta expatriació suposà també la ruptura i separació definitiva de la parella Claramunt-Bonafulla que probablement no van suportar la dura marginació a què els va sotmetre l'anarquisme barceloní. Encara que a Saragossa tornà breument a l'activisme i a la propaganda, la seva edat i estat de salut, empitjorats per un nou empresonament, la van condicionar cada vegada més fins a la seva mort (l'11 d'abril de 1931).

El feminisme obrerista d'una heterodoxa

Teresa Claramunt va prendre la paraula per parlar amb veu pròpia com a sindicalista, feminista, lliurepensadora i anarquista. Però on el seu pensament fou més original i més innovador va ser en el camp del feminisme. Aquesta dona autodidacta assentà les bases dels feminisme anarquista que després van desenvolupar les dones de la generació següent en el context de la Segona República i la Guerra Civil. L'organització que recollí i desenvolupà els plantejaments feministes de la Teresa fou Mujeres Libres. Aquesta organització defensà un feminisme autònom dins del moviment anarquista i no acatà les directrius de supeditació de la causa de les dones al programa revolucionari de transformació anarquista. Durant la Guerra Civil espanyola van arribar a promoure, com afirma Mary Nash¹⁷, una fórmula de doble lluita: una lluita antifeixista revolucionària anarquista i una paral·lela lluita feminista d'emancipació femenina. El plantejament de la doble lluita de Mujeres Libres té l'arrel en el pensament de Claramunt, que es fonamentava en la doble consciència, de classe i feminista.

Claramunt reconeixia que les dones patien una subordinació per raó de sexe i, per tant, l'opressió femenina era específica i diferent de la dels homes amb els quals compartien l'explotació de classe pel fet de ser obreres. Admetia l'existència d'un sistema patriarcal quan afirmava que sobre el principi de desigualtat dels sexes s'havia constituït la societat i havia generat els antagonismes de

sexe que havien enverinat l'esperit dels homes "haciéndoles despóticos y tiranos con sus semejantes"¹⁸.

Claramunt defensava que eren les dones, per si mateixes, les que devien prendre la iniciativa per acabar amb les desigualtats entre els sexes. La necessitat de la lluita autònoma de les dones està present en els intents de crear organitzacions en les quals s'unia l'obrerisme anarquista i el feminisme per a abordar la doble explotació.

El fracàs d'aquestes organitzacions l'anima a integrar-se en organitzacions de dones que no tenien caràcter de classe i, per tant, no integraven entre els seus objectius la lluita contra el capitalisme. En aquestes organitzacions de dones, trobà Teresa un món femení que desenvolupà un conjunt d'estratègies de resistència i subversió femenina que influí, juntament amb l'anarquisme i el sindicalisme, en la construcció de la seva consciència feminista.

Claramunt mai es definí a si mateixa com a feminista, en primer lloc perquè aquest terme començà a utilitzar-se de manera general a Espanya poc abans del canvi de segle, i, en segon lloc, perquè el terme s'identificà, entre les publicistes àcrates, amb el sufragisme, refusat per tractar-se d'una alternativa electoral. Però que mai es definís com a feminista no vol dir que no ho fos ja que com diu Karen Offen, ser feminista implica sentir un "fuerte impulso a criticar y mejorar la situación de desventaja de las mujeres con relación a los hombres en el marco de una situación cultural concreta"¹⁹. Encara que es tracta d'una definició incompleta, serveix per definir la lluita de Claramunt a favor de l'emancipació de les dones. El seu feminisme segons Offen és un feminisme relacional, per diferenciar-lo de l'individualista, i que Mary Nash denomina feminisme social²⁰.

El feminisme relacional o social proposava una visió de l'organització social fundada en el gènere, però igualitària. Això volia dir que es donava molta importància als drets de les dones "com a dones", definides principalment per les seves capacitats per engendrar fills/filles respecte als homes. Insistia en la distinta qualitat, en virtut d'aquestes funcions, de la contribució de les dones a la resta de la societat i reclamava els drets que li conferia aquesta contribució. Aquest feminisme partia de les diferències tant biològiques com a culturals entre homes i dones i parlava d'una naturalesa femenina diferent de la masculina. Refusaven que el rol social femení d'esposa i mare quedés restringit a l'esfera privada.

En aquesta línia les seves reivindicacions eren molt concretes: la millora de la protecció de les dones treballa-

¹⁸ Teresa CLARAMUNT, *La Mujer*, p. 1-3.

¹⁹ Karen OFFEN, "Definir el feminismo: un análisis histórico comparativo", *Revista Social*, núm. 9, 1991, p. 103-135. La definició de feminisme apareix a la p. 114.

²⁰ Mary NASH, *Rojas. Las mujeres republicanas en la guerra civil*. Madrid: Taurus, 1999, p. 73-74.

¹⁷ Mary NASH, *Mujeres en el mundo. Historia, retos y movimientos*. Madrid, Alianza Editorial, 2004, p. 97.

dores i la formació d'organitzacions sindicals per les dones amb feina fora de casa. En segon lloc, la millora de l'estat del benestar relacionat amb les necessitats de les dones com a esposes i mares. En tercer lloc, l'eliminació del control que l'Estat exercia sobre el cos de la dona i, per últim, el canvi de costums violents dels homes, lluitien contra els maltractaments i la defensa de la pau enfront la guerra.

Aquest feminisme relacional aprengué dels moviments socials que servien de plataforma d'experiència per les dones, ens referim al moviment obrer i al moviment lliurepensador. D'aquest últim el feminisme va prendre dos aspectes: l'anticlericalisme, molt relacionat amb l'educació de les dones, i la defensa de la qualitat de vida relacionada amb les necessitats de les dones com a esposes i mares (per exemple, la campanya en la qual participà Claramunt el 1903 i 1904 per a l'abaratiment dels lloguers de les vivendes i la millora de les seves condicions higièniques).

Del moviment obrer, concretament de l'anarquisme en el qual es movia Claramunt, el feminisme social va prendre en consideració tres assumptes centrals: l'educació, el treball i la relació dels sexes al àmbit domèstic²¹. Claramunt i altres feministes àcrates van introduir en aquests temes la problemàtica de la subordinació de la dona i dels seus fonaments patriarcals.

L'educació era per a l'anarquisme un element clau per a desencadenar la revolució i, en aquest sentit, era vital combatre la ignorància de les dones i dissipar els errors de la seva educació. Claramunt considerava que la inferioritat i el retard de la dona s'alimentava al si de les famílies des de la infància i continuava a l'escola, on les nenes rebien una educació més deficiente que la dels nens, ja que com deia Claramunt "entre rezos y labores le hacen emplear todo el tiempo"²².

La ignorància femenina feia que la dona fos presa fàcil del fanatisme religiós. L'anarquisme considerava que la religió incidia especialment en la dona, i introduïa l'enemic, a través d'ella, en les llars obreres. Claramunt afegia que l'alternativa contra la ignorància femenina era la lectura de llibres, l'associació amb altres dones i la formació de càtedres populars en les quals les dones havien d'aprendre a preparar-se.

El treball justament remunerat i les necessàries millores en les condicions laborals, era un altre dels assumptes nuclears del debat sobre la dona en els mitjans anarquistes. L'anarquisme reconeixia que la dona realitzava una doble jornada, ja que a més de la feina domèstica i la cura dels fills, treballava fora de casa en feines mal pagades. Els anarquistes defensaven, en algunes ocasions, que els homes eren el principal sustentador econòmic de la fa-

mília i, per tant, que les dones que treballaven fora de casa es convertien en competidores dels homes treballant per sous més baixos.

Claramunt defensava que la dona treballés fora de casa i centrava les seves peticions a cobrar un jornal digne, però sobretot, reclamava allò que ella anomenava els respectes, és a dir, la dignitat de la dona obrera que treballava a les fàbriques i que no era ben vista ni tan sols pels seus companys de feina.

La relació dels sexes en l'àmbit domèstic era el tercer assumpte nuclear del debat sobre la dona en els mitjans àcrates. L'anarquisme realitzava una dura crítica al matrimoni monògam i la família burgesa ja que la dominació de la dona no tan sols es donava en l'espai del taller o la fàbrica sinó també a la família. Claramunt afirmava que quan la dona es casava: "pocas veces se le consultaba si ama, únicamente se le expone la conveniencia (...) y una vez casada, lo único que lograba era mudar de tirano"²³.

Com que la dona ocupava en la societat una posició humiliant i vivia tiranitzada, es creava en ella una falsa moral que enverinava la sincera manifestació de l'amor: sobre la dona, deia Claramunt, "pesa la prohibición de manifestar pura y espontaneamente los sentimientos del amor"²⁴, "debe ahogar en su corazón (el) fuego magno (del amor que es) vida de la vida. Solo al hombre le es permitido exponer el estado de su ánimo, solo al hombre le es permitido declarar su amor, solo al hombre le es permitido solicitar al ser por el cual siente afinidad. ¡Cruel privilegio! ¡Inhumana desigualdad!"²⁵

L'alternativa al matrimoni i la família burgesa eren les unions lliures que s'havien de basar segons Claramunt en "la igualdad de condiciones y en la libertad vivificadora"²⁶. La llar, segons aquest plantejament, havia d'estar basada en l'amor, l'afecte veritable i la sublim afinitat de la parella. Teresa plantejava una veritable revolució de l'ordre familiar que deixaria sense justificació la doble moral que emparava la prostitució, que era la "verdadera gangrena social (...) ya que la mayoría de las prostitutas eran hijas del pueblo, obreras desgraciadas"²⁷.

Per acabar, vull fer referència, ja que s'ha celebrat a Reus un cicle de conferències que ha commemorat el centenari del naixement de Frederica Montseny, a la relació entre la Teresa Claramunt i la família Montseny-Mañé.

Claramunt fou amiga de Teresa Mañé i Joan Montseny; amb ells va formar part dels mateixos grups d'afinitat i va participar escrivint en els mateixos diaris

²³ Teresa CLARAMUNT, "De la mujer", *La Humanidad Libre*, Valencia, núm. 3, 8-03-1902.

²⁴ Teresa CLARAMUNT, *La Mujer*, p. 8-9.

²⁵ Teresa CLARAMUNT, "De la mujer".

²⁶ Teresa CLARAMUNT, *La Mujer*, p. 14-16.

²⁷ Teresa CLARAMUNT, "La Ilustración de la mujer", *El Productor*, núm. 26, 7-10-1887.

durant els anys noranta; també compartí amb ells l'exili a Anglaterra i França arran del Procés de Montjuïc. A partir de llavors es van distanciar perquè els Montseny-Mañé es van instal·lar a viure a Madrid i encara més quan es va produir la polèmica que va afectar el company de la Teresa, Leopoldo Bonafulla, ja que Montseny va ser un dels anarquistes que més atacà Bonafulla per la seva relació amb Canalejas (1902-03). La relació es recuperà una vegada la Teresa es va separar de Bonafulla i va marxar de Barcelona (1909); aquesta relació tornà a ser molt intensa quan la Teresa s'instal·là a viure a Barcelona a partir de 1924, data en què la Frederica va mantenir una relació més estreta amb ella.

La Frederica sentia una admiració i estima extraordinària per Claramunt; la considerava la seva mare espiritual. Resultat d'aquesta estreta relació als últims anys de la vida de la Teresa són els testimonis escrits (sobre tot articles) que ha deixat la Frederica sobre Teresa. Per a la Frederica, Claramunt "fue el verbo, la voz y el alma poéticas y ardientes" i afegia:

"Ante Teresa Claramunt siento siempre como un sobrecogimiento; como un respeto sagrado e instintivo; como una admiración fervorosa y ardiente. ¡Oh, quisiera ser para ella, madre sin hijos, la hija que continuara, amase y exaltara las ideas, los entusiasmos, las luchas, los heroísmos, la epopeya magnífica de su vida".

La Frederica es considerava continuadora de les idees i principis de Claramunt però per a ella, Claramunt era molt més que una referència ideològica, era:

"...la encarnación más pura y más bella de un ideal que vivía en ella, en el dinamismo de su vida laboriosa y simple, de su vida recta, transparente y clara, que podía mostrarse como ejemplo de honradez y de generosidad, de ideal militante. Su palabra cálida y sencilla, ¡cuantas veces descendió sobre las multitudes, avalorada con el ejemplo de su existencia, con el valor moral que le daba su desinterés, su heroísmo probados!"²⁸.

La Frederica admirava a les dones pioneres com la Teresa i la seva pròpia mare, la Teresa Mañé, i així ho mostrà en l'article titulat "Las vestales del ideal", dedicat a tres dones anarquistes, amigues de la família i que coneixia bastant bé; es tractava de la Teresa Claramunt, la Francisca Saperas i la Cayetana Griñón. En aquest article deia la Frederica:

"En una época en que había muy pocas mujeres anarquistas, dos Teresas representaban el símbolo

²⁸ Tota aquesta informació és de l'article de Federica MONTSENY, "Las Vestales del Ideal", *La Revista Blanca*, núm. 161, 1-02-1930.

vivo del ideal en España: la una, el pensamiento; la otra, el verbo. La una la palabra y la labor escritas; la otra, la palabra lanzada al vuelo, la labor vivida y vinculada a su existencia. La una, la intelectualidad, la idealidad concentrada y alimentada por el estudio y la cultura; la otra, las multitudes, la idealidad hecha corazón e ímpetu, alimentada con la exaltación de un temperamento sano y ardiéntemente místico"

Aquesta admiració de la Frederica i altres joves de la seva edat cap aquest "ramillete de viejas" a les quals visitaven cada setmana²⁹, permeté la transmissió de les experiències de les pioneres a aquesta generació que protagonitzà la lluita per millores socials durant la Segona República i la Guerra Civil.

Quan la Teresa morí, l'11 d'abril de 1931, van ser la Frederica Montseny, la Libertad Ródenas i la Teodora (mare de Maria Batet, la mig germana de la Frederica), les que van amortallar i van fer les gestions necessàries per al seu enterrament. La Frederica sentí molt la mort de la Teresa, tal i com es pot comprovar en aquestes paraules en les quals la recordava molt malalta, i la seva alegria quan la visitaven aquestes joves àvides d'escoltar les seves experiències:

"¡Nunca más te veré, hundida en tu sillón, blanca la testa, iluminándose tus ojos extraviados, tus pobres ojos, un día bellos faros negros en la albura de tu rostro, hermoso y joven, cuando nos veías llegar a nosotras, tendiéndonos las manos y regalándonos con la sonrisa de niña que alegraba tu semblante deformado por el mal que te ha llevado a la tumba"³⁰.

Per cloure, la Teresa Claramunt fou una pionera del feminisme, tant en la seva vida personal com en la ideologia. Encara que no és representativa de la majoria de les dones espanyoles de la seva època, sí que la seva vida i idees poden proporcionar-nos pistes al voltant del sistema d'idees contra el que havien de mesurar les forces les dones que transgredien les normes i valors de gènere i aportar-nos indicis del significat dels desafiaments que havien d'afrontar per a qüestionar el model de feminitat vigent a l'Espanya de final del segle XIX i principis del XX.

²⁹ Federica MONTSENY, *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Plaza y Janes, 1987, p. 44.

³⁰ Federica MONTSENY, "Teresa Claramunt, o una vida heroica", *El Luchador*, 24-04-1931. Reproduït a Pere GABRIEL, *Escritos políticos de Federica Montseny*. Barcelona: Centre d'Estudis d'Història Contemporània. La Gaya, 1979, p. 39.

Dos notaris de Reus a Montblanc

Josep M. Grau Pujol

Per a qualsevol historiador les fonts documentals són bàsiques per fer la seva feina. Per desgràcia, aquestes no sempre s'han conservat en el lloc d'origen i han provocat una dispersió que a voltes pot dificultar-ne la recerca. Per a l'antic règim els arxius del senyor jurisdiccional, de la parròquia i del municipi solen ser els més propers i els que faciliten més informació. Però també són bàsics els de l'administració reial, en el nostre cas conservats a Barcelona (Arxiu de la Corona d'Aragó) i els generals de Madrid, Simancas, Cartagena, Alcalà de Henares o Salamanca, per esmentar només uns exemples. La distància és un entrebanc important que comporta que la recerca necessiti recursos econòmics.

Els fons notarials, per la seva continuïtat en el temps i l'espai, esdevenen bàsics per a segons quins estudis. A Reus, així ho han demostrat per a l'època medieval Ezequiel Gort, Jordi Morelló i Daniel Piñol, o per a l'època moderna Jordi Andreu Sugranyes, entre d'altres. El seguiment de nissagues, de municipis, d'activitats econòmiques, de mentalitats, etc., és plenament factible a través de les escriptures notarials, l'única dificultat és la lentitud del buidatge; segons la cronologia hom pot arribar a llegir milers d'actes. La centralització provincial del sistema arxivístic espanyol ha privat fins avui la ciutat de Reus de la conservació en la pròpia ciutat dels manuals i protocols produïts per notaris reusencs. A aquest fet cal sumar-hi la mobilitat professional del col·lectiu de la fe pública que ha generat situacions curioses, si més no, pel que fa a la destinació d'alguns dels seus llibres. El primer cas que presentem és el del notari de Reus, Josep Alonso de Valdès i Vives, que actua com a substitut de Francesc Sostres Soler. Un esborrany dels protocols que escripturà dels anys 1824-1828 són a l'Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, a Montblanc. Es tracta d'un lligall de mida de foli, sense relligar ni cobertes, redactat en català i castellà, en paper comú (no segellat). Compta amb índex alfabètic per tipus d'escriptures (signatura 756). Internament no segueix un ordre cronològic estricte i té una extensió de 221 folis. El contingut és l'habitual: actes de transmissió de la propietat, endeutament (censals i debitoris), darreres voluntats, pactes matrimonials, poders, etc. Al foli 175 hi ha el contracte d'aprenentatge pel qual Ramon Camí, mestre de primeres lletres, posa per quatre anys el seu fill Àngel a treballar en el taller de l'impressor i llibreter Pau Riera, veí de Reus. Alonso de Valdès era escrivà de l'Ajuntament de Reus, actuari del jutjat de l'alcaldia major de la ciutat i partit judicial, a més de notari del tribunal de l'adjudantia militar de marina de Reus, Vila-seca i port de Salou. El 5 d'agost de 1828 certifica que Joan de Martínez Pàmies ha fet les practiques de notari durant quatre anys en el seu despatx de Reus "*portándose con la mayor aplicación y esmero, desempeñando a mi satisfacción cuantos asuntos y*

negocios le he confiado, guardando en todos los contratos el sigilo correspondiente, y una conducta arreglada, sin dejarme nada que desear, reuniendo además las apreciables circunstancias de honradez, y de ser persona de un carácter muy dócil y morigerado". A l'Arxiu Històric de Tarragona (AHT) hi ha dipositats els manuals de Josep Alonso de Valdès del 1812-1840 i els de Francesc Sostres Soler a partir de 1815.

El segon cas és el del notari de Montblanc domiciliat a Reus entre 1823-1839, Francesc Miquel Espoi, actiu des del 1817 fins al 1848. Era notari públic i reial i es titulava notari de regnes, és a dir, que podia actuar en qualsevol lloc. Igual que l'anterior diu que és substitut de Francesc Sostres, notari de Reus.

L'activitat de Francesc Miquel es divideix en dos períodes: el de la seva residència a Reus (del 1823 al 1830) i el de la de Montblanc (1817-1822 i 1831-1848). És a dir, que el seu inici i final són a la Conca, per la qual cosa els protocols estan integrats a la notaria montblanquina. Els seus manuals estan relligats, enquadrats amb cartró folrat de pergami i amb índex, i es troben en bon estat:

-Volum 73 (1819-1823), l'any 1823 té 26 folis.

-Volum 74 (1824-1825), l'any 1824 té 80 folis i el 1825 169 f.

-Volum 75 (1826-1827), l'any 1826 té 107 folis i el 1827 88 f.

-Volum 76 (1828-1829), l'any 1828 té 218 folis i el 1829 passa a tenir-ne 148 f.

-Volum 77 (1830-1831). El primer acte amb residència fixa a Montblanc s'inicia el 14 de gener del 1830.

A banda de particulars treballa per a l'Ajuntament de Reus i per a la Junta Protectora del port de Salou. El 1827 consta que el seu domicili és a Santa Coloma de Queralt. Durant la seva actuació a Reus compta amb clientela de la Conca que havia emigrat a Reus, així com molts veïns de poblacions del Baix Camp. En ser una època convulsa localitzem de testimonis molts militars. La discontinuïtat geogràfica en l'exercici del notariat no és un fet aïllat ni a les comarques tarragonines ni a la resta de Catalunya; una semblança la trobem en notaris de Tarragona que en ocasions s'estableixen a Valls (segle XVIII). Per contextualitzar el moment recordem que entre els anys 1820-1823 el rei Ferran VII acata la constitució de Cadis però els darrers anys, amb la invasió dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, esclata la guerra entre reialistes i lliberals, que donà pas a la Dècada Ominosa (1823-1833) on es restablí el règim absolutista, i el 1827 a l'aixecament dels Malcontents, que conduí més tard a la Primera Guerra Carlina (1833-1840).

Sols ens resta animar a visitar l'Arxiu Comarcal de Montblanc (raval de Santa Anna, 12) per tal de recuperar fragments de la història reusenca pràcticament inèdits.

Notes per a la història de l'Arxiu Municipal de Reus (X)

Ezequiel Gort

Bernat Torroja Ortega

S'ha dit que Bernat Torroja (Reus, 1817-1908) va ser un dels més importants teòrics econòmics i dels polítics en actiu, a Reus, gairebé al llarg de tot el segle XIX. Doctor en dret, va exercir d'advocat entre 1840 i 1892 i va ser, en diferents moments, jutge de pau, fiscal de l'Audiència territorial i magistrat suplent de la justícia criminal a Reus. Com a polític, va ser regidor i alcalde de Reus el 1885, així com dues vegades diputat provincial i president accidental de la Diputació. També, entre 1858 i 1863 va ser diputat a Corts pel districte de Falset.¹

El seu nom també es troba lligat a les activitats culturals de l'època. Va escriure a revistes com *La Veu del Camp*, que era el portaveu de l'Associació Catalanista de Reus, i a *L'avenç*, on publicà articles d'història local.

Segons Aguadé,² el 1840, en fundar la *Sociedad de Amigos*, Bernat Torroja va proposar obrir la biblioteca de l'entitat als ciutadans. Era formada per llibres procedents de la desamortització de Mendizábal i provenien dels monestirs de Sant Francesc de Reus, de Poblet i d'Escornalbou. És el primer precedent d'una biblioteca pública a Reus, molt abans de la creació de la Biblioteca Municipal.

Pel que fa a arxius, el 1845 va ser nomenat arxiver i administrador de la Junta de beneficència de l'hospital. Va ser també secretari d'algunes entitats, com de la Junta de Comerç, i fins sots-secretari municipal —la qual cosa l'havia de familiaritzar amb l'Arxiu Municipal— i secretari d'Alcaldia, el 1848.

Com vam veure al butlletí anterior,³ Bernat Torroja va ser nomenat cronista, arxiver i bibliotecari, el 15 de març de 1889.

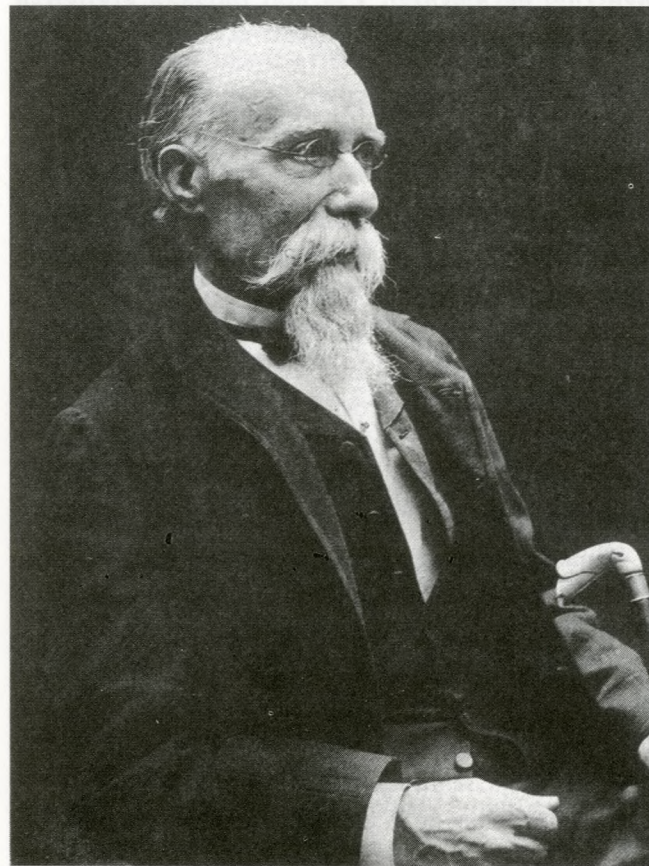
L'Arxiu cap a 1890

La premsa de l'època, en esmentar la gestió de l'anterior arxiver, Josep Montaner, en destacava el seu zel en la cura

¹ Sobre Bernat Torroja vegeu OLESTI, Josep. *Diccionari de reusencs il·lustres*, v. II (Reus, 1991) p. 647-649; ANGUERA, Pere, *Siluetes vuitcentistes. 20 impulsors del Reus del segle XIX* (Reus, 1982) p. 103-106; COSTAFREDA, Mercè. "La radicalització catalana de Bernat Torroja", dins *Història Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. La consolidació del món Burgès 1860-1900*, v. 7 (Barcelona, 1996) p. 138-139.

² AGUADÉ, Enric. "La Biblioteca Central Xavier Amorós", dins *Informatiu Museus*, 23 (Reus, 2003) p. 5.

³ GORT, Ezequiel, "Notes per a la història de l'Arxiu Municipal de Reus (IX)", dins *Informatiu Arxiu*, 10 (Reus, 2005), p. 26.

Bernat Torroja. (AHMR).

de l'Arxiu. Això, però, no va evitar que es deteriorés: la seva edat —va morir essent arxiver, als setanta-cinc anys— no li devia permetre de portar-lo com calia i, a més, s'ha de tenir present que, tot i l'edat, no disposava de cap auxiliar.

El nou arxiver no era gaire més jove, ja que tenia setanta-dos anys en accedir al càrrec. Bernat Torroja, però, era una persona molt activa que, com veurem, en va posar en marxa la reordenació.

Quan en va prendre possessió, es va trobar amb un Arxiu totalment desballestat. Inicià la reordenació, però davant la dificultat de moure els lligalls —pesats i sovint poc accessibles— i la manca de recursos que patia, el gener de 1891 va resoldre elevar una memòria a la Corporació Municipal, per tal de deixar-ne la deguda constància de quina manera havia trobat l'Arxiu, així com del que calia fer i dels mitjans que necessitava.⁴

Segons manifestà, aleshores feia anys que l'Arxiu era abandonat i en mal estat: els documents eren a munts, sembla que sense cap ordre, entre altres raons perquè hom ha-

⁴ AHMR, Lligall "Creació del Museu i Arxiu Municipal, 1891-1940".

via tret documents de sota les piles sense apartar prèviament els de sobre. Defineix l'Arxiu i la Biblioteca de manera prou contundent: “[...]el archivo tal cual está, no es otra cosa que el depósito sin clasificar de antiguos y modernos documentos; y la mal llamada biblioteca únicamente puede calificarse de librería o depósito de libros [...]”.

A més, diu que els armaris eren plens de pols i hi havia corcs, i que els butlletins oficials, també sense ordenar, eren per terra.

A tot això, afegia que l'Arxiu no tenia catàleg i que, per incúria o bé per descuit, s'havien destruït alguns documents i se n'havien perdut d'altres.

Per corregir aquesta situació, Torroja proposava unes normes bàsiques d'organització de l'Arxiu, així com també concretava com calia ordenar la biblioteca. Per a portar a terme aquesta feina —que calculava que s'allargaria per espai d'alguns anys— va sol·licitar l'ajut d'un auxiliar temporal.

També va demanar completar l'Arxiu mercès la realització de còpies dels documents d'interès local que hi havia als arxius de Tarragona, la Selva del Camp i Barcelona.

Finalment aquest informe aporta algunes dades rellevants sobre els serveis que aleshores prestava l'Arxiu: el 1890 va tenir cent seixanta-nou consultes d'usuaris externs. Torroja sumava, sense especificar, la consulta feta tant per part del veïnat com de forasters. Si concreta, però, que allò que consultaven, en general, eren els butlletins oficials, tot i que també hi havia algunes consultes històriques, sobre les quals l'arxiver assessorava els usuaris.

És un informe extens i complet on fins i tot assenyala els procediments més econòmics per a portar a terme la reforma que era indispensable fer.

Aquest informe va arribar al Ple de l'Ajuntament el 7 d'abril, que constatà el mal estat en què es trobava l'Arxiu i es plantejà la solució d'acord amb les propostes de l'arxiver:

— Atès que calia inventariar la gran quantitat de documentació que s'havia amuntegat durant el darrer quart de segle, i atesa l'edat de l'arxiver, es va nomenar un auxiliar temporal, càrrec que va recaure en un dels macers, dit Martí.

— Es va facultar l'arxiver perquè pogués subsanar la falta d'alguns llibres d'actes i documents, d'acord amb la Secció d'Instrucció Pública.

— L'arxiver podia presentar a la Secció d'Instrucció Pública la llista d'obres que calia adquirir amb destí a la Biblioteca Municipal.

— Es va dotar l'Arxiu del material de secretaria necessari i s'autoritza l'arxiver a usar en la seva correspondència oficial un segell amb l'emblema aprovat per l'Ajuntament.

El ple va mantenir després un debat sobre les despeses que tot això comportava i és aquest aspecte el que va destacar la premsa l'endemà: “Se aprueba, sin la menor observación, un dictámen de la Comisión de Instrucción Pública, proponiendo la realización de varias reformas en el Archivo del Municipio, que costaran cientos y quizá miles de pesetas, según luego dijo el señor Font.”⁵

El Ple de l'Ajuntament en tornà a parlar el 12 de setembre de 1891. Un regidor demanava la ràpida organització de l'Arxiu, a la qual cosa li contestà el regidor responsable de la secció de govern, que s'hi estava treballant, tot remarquant la dificultat del treball i el seu gran cost:⁶ “El Sr. Font y Cuchi manifiesta que en el poquísimo tiempo que tiene la honra de presidir la sección de Gobierno ya se ha preocupado del mal estado del Archivo Municipal cuyo estado data de muchos años aun cuando se complace en reconocer las relevantes dotes de la persona que está a su frente, cree que los deseos del Sr. Amar pueden ser cumplidos como espera pero que es una obra larguísima y de mucho coste para lo cual no ha habido ni tiempo ni fondos.”

No tots els llibres que faltaven van poder retornar a l'Arxiu: segons una nota de Torroja —de 1898—, se suposava que els llibres d'actes dels anys 1866 a 1868, havien estat cremats, conjuntament amb altres documents, als primers moments de la Revolució de Setembre, el 1868.⁷

Els primers temps de Bernat Torroja

Va trobar, doncs, un Arxiu totalment descurat on, des del primer dia, va intentar posar ordre. Va començar per ordenar la *Gaceta de Madrid* per anys i guardar-la en lligalls, atès que era molt consultada i es trobava en males condicions. Després va fer el mateix amb els diaris i les revistes, que va inventariar, indicant el títol, el qualificatiu que en cada cas les publicacions es donaven a si mateixes, el peu d'impremta i les dates d'inici i fi de la publicació.

A continuació, enllestida aquesta primera part que considerava més fàcil, entrà a l'habitació on hi havia pròpiament l'Arxiu⁸ i començà pels armaris de l'entrada a mà esquerra i que portaven els números 9, 10 i 11, on posà la col·lecció del *Boletín Oficial de la Provincia*. En general, estava tan malament com abans la *Gaceta*, tot i que hi havia alguns anys que havien estat relligats. Els ordenà per anys i guardà en lligalls fins als de l'any 1885 i a partir d'aquí amb unes cobertes que oferien l'aspecte de ser relligats en volums.

⁵ *Diari de Reus*, de 08.04.1891.

⁶ AHMR, Actes 1891, f. 325v i 326r.

⁷ AHMR, Lligall “Aigües 1749-1923”.

⁸ Torroja concreta que l'hemeroteca era a una habitació amb finestres que donaven al carrer de les Galanes, mentre que la documentació era en una altra que tenia finestres que donaven a la plaça del Mercadal.

Després va passar a la col·lecció de pergamins, que es va dedicar —segons diu— a traduir, resumir i catalogar per, seguidament, dipositar-los en un “departament especial” entre els armaris 9 i 10.

A l'armari 11 es conservava la documentació judicial, que va ordenar. També va inventariar els llibres que hi havia (entre d'altres, un missal, el llibre de la Cadena, o llibre d'ordinacions, i el llibre Verd, o llibre de privilegis), que en total sumaven noranta volums (vint-i-cinc portaven numeració romana i els altres seixanta-cinc numeració aràbiga). A més, Torroja hi va afegir —per manca d'espai on corresponia— els llibres d'actes dels anys 1870 fins a 1881.⁹

Aquest treball es va fer entre 1889 i 1890, però aleshores es trobà que no podia seguir la feina a causa de la seves dificultats per moure els lligalls, tant pel seu pes com per la col·locació en prestatges alts. Llavors va demanar, entre altres millores, de poder disposar d'un auxiliar.

El concepte d'Arxiu de Torroja

Torroja tenia molt clar què era un Arxiu, com calia classificar i ordenar la documentació i amb quines finalitats. Tot això ho va deixar escrit de la següent manera:

“Necesita el archivo de urgente arreglo y ordenada clasificación, si ha de corresponder al objeto que tienen todos los de su clase; en utilidad y buen nombre de la Corporación de que depende, en comodidad y ventaja del público que se aprovecha de aquel, y últimamente como medio de facilitar el estudio y esclarecimiento de la historia de tiempos que nos precedieron, y comprobación de hechos dudosos o que fuesen impugnados.

Precisa si se quiere tener un verdadero archivo, se proceda a la conveniente clasificación de legajos y expedientes archivados, colocándose separadamente los referentes a gobierno de los que afecten a administración en general, los de administración puramente económica deben ocupar lugar distinto de los de fomento, los de instrucción pública no han de estar confundidos con los de beneficencia, ni estos con los de contribuciones, estadística, censo de población y cuentas municipales. Los documentos referentes al puerto de Salou y proyecto de canal, no deben estar confundidos con los de Mascalbó, ni estos con los de la localidad [...].

Clasificada la colocación de documentos por orden de materias a que se contraen, hay que proceder a su arreglo por siglos y años de su respectiva fecha, de modo que con los tarjetones indicadores que tenga cada sección, pueda cualquiera a simple vista, antes de consultar el catálogo, saber

donde puede hallarse el documento que le convenga y tenga necesidad de examinar, o tal vez pedir testimonio de él.”

La Biblioteca

L'espai que ocupava la Biblioteca era insuficient. Els llibres estaven col·locats als prestatges en doble filera i els que no hi cabien eren damunt la taula i les cadires. Aquests darrers corresponien a una donació que feia poc temps havia fet mossèn Gregori Folch Sardà. Segons Torroja, en el seu informe de 1891, el problema de capacitat s'havia d'agreuja en poc temps perquè esperava l'entrada d'un nou donatiu de llibres: el mes de juny de 1891 el Dr. Pere de Barberà va donar cent disset obres, que feien un total de dos-cents vint-i-tres volums, la majoria sobre medicina i cirurgia, procedents de la biblioteca del seu germà, el Dr. Ricard de Barberà, metge major de sanitat militar, que havia mort de poc a Saragossa.¹⁰ Calia, doncs, fer noves prestatgeries.

Pel que fa a l'organització de la Biblioteca, Torroja assenyalava en el seu informe que calia procedir a l'arranjament i classificació dels llibres, fent un doble catàleg alfabètic, un per ordre de títols i l'altre pel d'autors, consignant a cada un d'ells, la matèria de què es tracta o títol de l'obra, nom de l'autor, nombre de volums, data i nombre de l'edició, establiment tipogràfic on fou editada i mida del llibre.

El treball dels auxiliars

La feina que s'encomanà a l'auxiliar era, en paraules de Torroja, la part “purament material”, és a dir, pujar i baixar lligalls dels prestatges, així com netejar tant els lligalls com els prestatges, treballs que destacava com indispensables: *“Limpiar el interior de los armarios y desempolvar los legajos en ellos colocados, es obra hoy tan indispensable como la del arreglo técnico del archivo; pues por la incúria en que se le ha tenido desde que fue colocado en el lugar que hoy ocupa, todos sus armarios están atestados de polvo y polilla, que es el enemigo que de continuo va royendo los documentos antiguos que por él hayan sido invadidos.”* Torroja calculava que en tindria prou en poder disposar de l'auxiliar durant dues o tres hores diàries.

L'ordenació de l'Arxiu, però, sembla que avançava poc a poc —probablement a causa de l'edat de l'arxiver—¹¹ o potser es va aturar i, llavors, es va dir que l'auxiliar nome-

⁹ El de 1881 era el darrer volum que hi havia a l'Arxiu, perquè la resta de la sèrie, fins al 1890, aleshores eren guardats a la Secretaria.

¹⁰ AHMR, expedient de Govern n. 156/1891.

¹¹ Recordem també que el 1892 es diu que va deixar d'exercir com a advocat.

nat el 1891 no era la persona més adient i que, en haver de portar diverses feines —almenys recollir la correspondència i atendre el despatx de l'Alcaldia—, no podia dedicar suficient temps a l'Arxiu, de manera que el 7 de setembre de 1894 el Ple va aprovar el nomenament d'un nou auxiliar —també amb horari parcial— amb destinació a l'Arxiu per fer aquesta feina, tot ocupant el lloc que quedava vacant.¹² El nou auxiliar tenia un perfil diferent de l'anterior, perquè ara no es tractava tant de fer les feines bàsiques sinó també, sota les ordres de l'arxiver, de portar efectivament l'Arxiu i continuar els treballs d'ordenació.

El càrrec va recaure en Joan Puig Alguer (Reus, 1852-1926), que va treballar a l'Arxiu fins la seva mort. A més,

¹² AHMR, Expedient d'instrucció pública: Nomenament auxiliar d'Arxiu, 1894; i Actes 1894.

des de l'abril de 1921 va ser també oficial segon de Secretaria.¹³

Santasusagna en diu d'ell que era un home molt interessat per la història local, i que era "un arxiu vivent de dades."¹⁴ Tanmateix, sembla que no va deixar res escrit sobre la història de Reus, tot i que va ser director del periòdic *Lo Somatent* on es diu que hi va treballar molt.

A l'Arxiu, es va posar d'immediat a la seva tasca i així se sap que cap al mes d'octubre s'estava treballant en l'inventari.

¹³ AHMR, Actes 1921, de 08.04.1921, f. 88.

¹⁴ SANTASUSAGNA, Joaquim. *Reus i els reusencs en el renaixement de Catalunya fins al 1900*, (Reus, 1982²) p. 274; també OLESTI, Josep, *Op. cit.*, v. II p. 537.

10 llibres de la col·lecció «Publicacions de l'Arxiu» Amb l'edició de *Misericòrdia; la societat reusenca i les festes*, la col·lecció de llibres de l'Arxiu Municipal de Reus arribà al seu desè volum. S'han editat instruments de descripció de fons com *Sia de tots conegut... catàleg dels pergamins de l'Arxiu Municipal de Reus 1 (1020-1350)* o *Inventari del fons personal de Cels Gomis i Mestre*. Hi trobem treballs basats en la memòria oral com *Memòria de les sederes*, *Aquí es ve a triar...* o *Recomençar la vida*. O monografies i reculls com *Els antics cementiris de Reus* o *De la neu a les campanes*. El proper treball que s'editarà és dedicat a la família Montseny-Mañé.

ARXIU HISTÒRIC
MUNICIPAL
Reus